“Bana yalan söylediler!”[1]: Tarihçilikte görünüş biçimleri ve özler

Alp Yücel Kaya

Cumhuriyet’in 100. yıldönümü Türkiye’de burjuva devriminin gelişimini ortaya koyan literatürü canlandırdı.[2] Biz de bu yöndeki katkımızı *Devrimci Marksizm*’in 55. sayısında yayımladık.[3] Bir taraftan devrimin ilk aşamasının 1908, nihaî aşamasının ise 1923 olduğunu savunurken, diğer taraftan daha da uzun döneme yayılan, 18. yüzyılın sonundan itibaren kapitalizmin gelişim sürecinde ortaya çıkan sınıf mücadelelerinin bir ürünü olduğunu ileri sürdük. Yazının çizdiği uzun dönemli perspektif ve kapitalizmin gelişimine dair anlatıya olmasa da esasa, burjuva devrimi kavramına dair bir eleştiri Doğan Çetinkaya’dan geldi. Çetinkaya son iki sene içerisinde katıldığı farklı toplantılarda bir “burjuva devrimi teorisi”nden bahsediyor,

1 Semiramis Pekkan’ın 1974’te çıkan şarkısı. Sözleri Fikret Şenes’e ait olup, José Feliciano’nun “The Gypsy” şarkısının aranjmanıdır.

2 Gökhan Atılgan (derl.), *100 Yıl Sonra Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul: Yordam Kitap, 2023; burjuva devrimi kavramını kullanmasa da anlatımı onu dışlamayan Fatma Eda Çelik’in çalışmasını da buna dâhil etmek gerekir: *Kişisel İktidardan Millet Meclisine, Saltanattan Cumhuriyete*, İmge Yayınevi, 2022.

3 Alp Yücel Kaya, “Türkiye’de Burjuva Devrimi (1908-1923)”, *Devrimci Marksizm*, sayı 55, 2024, s. 9-51. Bu makale yukarıda künyesi verilen derlemede de yer almıştır.

bunun da "en büyük mit" ve "büyük yalan" olduğunu dile getiriyor.[4] Çetinkaya'ya göre burjuva devrimi ya da burjuva demokratik devrimi,

> burjuvazinin bir sınıf olarak feodalizmin içerisinde yükselerek … sosyo-ekonomik olarak egemen bir sınıf haline gel[diği], akabinde de mutlakiyetçi rejimleri, kraliyetleri ve sınıf olarak aristokrasiyi alaşağı ettiği… siyasi ve hukuki iktidarı ele geçirerek, hukuki düzeni değiştirerek kendi sosyo-ekonomik sınıfının dayandığı üretim tarzının önündeki engelleri kaldırarak tam anlamıyla bir kapitalist üretim tarzına/kapitalist sosyal formasyona geçildiğini söyleyen bir teori.[5]

Bu teorinin özünde burjuva sınıfının teorisi ve dolayısıyla liberal bir teori olduğunu, Marx'ın onu liberal tarihçilerden aldığını, teorinin 20. yüzyılda Marksistlerce kurumsallaştırıldığını, Marksist bir teori olarak tescillendiğini ileri sürüyor. Çetinkaya'ya göre Marx ve Marksistler liberal bir teori ile bizleri kandırıyorlar, "burjuva devrimi teorisi" yalanını söyleyerek siyaset üretiyorlar.[6]

En başta söylemek gerekir ki burjuva devrimi bir teori değil, bir kavram (ya da kategori), özellikle Marksistler arasında kapitalizme geçişe dair teorik tartışmaların doğurduğu farklı yaklaşımlarla ifade ediliyor.[7] Diğer bir deyişle burjuva devriminden bahsederken tek bir kaynaktan çıkan ve doğrusal ilerleyen bir teorik yaklaşımdan bahsetmemiz mümkün değil, aksine söz konusu olan farklı teorik yaklaşımlarla birlikte yürüyen bir kavram. Dolayısıyla ilk olarak Çetinkaya'nın burjuva devriminin yalnızca belli bir anlatısına dayalı bir perspektif geliştirdiğinin altını çizmemiz gerekir.

---

4 "100. Yılında Cumhuriyet: Liberal 'Burjuva Devrimi Teorisi'ni Sorgulamak", Özgür Üniversite, 23 Ocak 2023 (https://www.youtube.com/watch?v=MxNdJzdO594, erişim 09.08.2024); "Fransız Devrimi Üzerine Tahayyüller", Sıfırıncı Sınıf Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Atölyesi, ODTÜ İİBF, 15 Aralık 2023 (https://www.youtube.com/watch?v=Ju9Kt0CHZwI&t=4354s, erişim 09.08.2024); "Büyük Yalan: Burjuva Devrimi ve Liberal Tarih Teorisi", Kent Enstitüleri 14 Ocak 2024 (https://www.youtube.com/watch?v=Z5UpWJJwHZE, erişim 09.08.2024); "En Büyük Mit: Tarihte Burjuva Devrimleri, Tarihyazımı ve Burjuva Toplumu", 4 Mayıs 2024 (Tarihçiler Derneği, Çanakkale Yalı Hanı); Bizim üç numaralı dipnotta künyesini verdiğimiz makale üzerine İstanbul Üniversitesi SBF'de 21.12.2023'te yapacağımız sunuşa Çetinkaya'nın "Burjuva Toplumu Siyasal Devrimle mi Kuruldu? Burjuvazi Hiç Devrim Yaptı mı?"başlıklı bir sunuşla müdahalede bulunmak istediğini sosyal medyada dolaşan etkinlik ilanından anlıyoruz. Annemin sağlık sorunları nedeniyle sunuşu iptal etmek zorunda kaldığımdan dolayı kendisini de bu konuda dinleyememiş oldum.

5 "100. Yılında Cumhuriyet: Liberal 'Burjuva Devrimi Teorisi'ni Sorgulamak", Özgür Üniversite, 23 Ocak 2023 (https://www.youtube.com/watch?v=MxNdJzdO594, erişim 09.08.2024).

6 Çetinkaya bu görüşünü yazılı olarak henüz ortaya koymuş değil, ama Fransız Devrimi tarihyazımının revizyonist tarihçilerinden William Doyle'un *Fransız Devrimi: Çok Kısa Bir Başlangıç* kitabının 2021'de yayımlanan Türkçe çevirisine yazdığı önsözde "mit" ve "yalan" yargılarına başvurmadan daha akademik bir üslupla "Burjuva Devrimi Teorisi'nin Marksist tarihsel materyalizmin temel akidelerine uymadığı iddiasının kendi adı[n]a hem ampirik hem de teorik düzeyde haklı olduğu"nu not düştüğünü hatırlatalım. Doğan Çetinkaya, "Fransız Devrimi'nin Çalkantılı Tarih Yazımı", William Doyle, *Fransız Devrimi: Çok Kısa Bir Başlangıç,* çev. H. Hande Orhon Özdağ, İstanbul Kültür Üniversitesi, 2021, s. XV.

7 İlginçtir, görebildiğimiz kadarıyla "burjuva devrimi teorisi"nden bahseden bir kişi daha var; o da revizyonizmin tetikçisi Alfred Cobban (*The Social Interpretation of the French Revolution* (2. Baskı), Cambridge: Cambridge University Press, 1999 [1964], s. 78). Burjuva devrimi kavramı çerçevesindeki farklı yaklaşımlar üzerine kapsamlı bir tartışma için bkz. Neil Davidson, *How Revolutionary Were the Bourgeois Revolutions?*, Chicago: Haymarket Books, 2012. Ayrıca bkz. Alex Callinicos, "Bourgeois Revolutions and Historical Materialism", *International Socialism,* sayı 43, 1989, 113-171.

Ama mesele bu kadar da basit değil, çünkü Çetinkaya’nın ortaya koyduğu belli bir hatta yürüyen perspektif, çarpıtmalarla beraber ilerleyen bir kurguya dayanıyor, çünkü Çetinkaya liberal burjuva devrimi teorisinin Marx tarafından apartıldığını, sonrasında da bunun Marksistler tarafından mitleştirildiğini, buradan bir yalan üretildiğini iddia ediyor. Çetinkaya’nın sınırlı bir çerçevede tanımladığı burjuva devrimi teorisinin “mit” olduğuna dair yargısı Fransız Devrimi tarihyazımında revizyonizmin piri Alfred Cobban’ın 1955’teki “The Myth of the French Revolution” başlıklı konferansına bir gönderme yapıyor olsa gerek.[8] “Yalan” olduğuna dair yargı ne kuramsal ne de olgusal tartışmalarda pek de karşılaşmadığımız bir ifade, tamamen Çetinkaya’ya ait olsa gerek. Bu çerçevede sapla saman fena halde karışmış durumda… Burada sapla samanı ayrıştırmaya çalışacağız, ama öncelikle Çetinkaya’ya itirazlarımızı sıralayalım: biz Marx’ın burjuva devrimi kavramını aparttığı görüşünde değiliz çünkü Marx’ın burjuva tarihçilerle ilişkisi burjuva iktisatçılarla ilişkisinden farklı değildir, tarihsel materyalizm yaklaşımı burjuva tarihçilerin eleştirisi üzerinden yükselmektedir; ayrıca Marx’la gündeme gelen burjuva devrimi kavramını basit bir şekilde iki sınıfın (burjuvazi-aristokrasi) mücadelesine indirgemek Marx’ı ele alırken at gözlüğü takmaktan farksızdır, Marx emekçi baldırı ve kolu çıplakların (*sans culottes*, *bras-nus*), Kudurmuşlar’ın (*Enragés*) mücadelelerini pek âlâ dikkate almıştır; kavramın Marksistlerce mitleştirildiğine dair iddianın da çarpıtma olduğunu düşünüyoruz. Çetinkaya’nın kastettiği burjuva devrimi kavramı birazdan göreceğimiz üzere 19. yüzyıl sonunda Plehanov tarafından Fransız Devrimi bağlamında kurgulanmış bir kavram. Fransız Devrimi sürecinde sınıf mücadelelerinin farklı veçhelerinin ortaya konulduğu 20. yüzyılda bu kurgunun hâkim yaklaşım olduğunu söylemek pek mümkün değil ama mitleştirilenin Menşeviklerin doğrusal tarih okuması olduğunu söylemek mümkün; bu itirazlar sonucunda Marx’a atfedilecek ve Marksistlere genelleştirilecek bir burjuva devrimi kavramına dayalı bir yalanın da söz konusu olmadığı kanısındayız. Ama burjuva devrimi kavramını çarpıtanların, bu çarpıtmalara da kananların olduğu aşikâr. Çetinkaya maalesef hem çarpıtanlar hem de kananlar arasında yer alıyor.

Biz bu makalede ilk önce Marx’ın Fransız Devrimi ile tanışıklığını ortaya koyacağız. Burjuva tarihçilere atıflarının üzerinden geçecek, ekonomi politiğin eleştirisi kadar burjuva tarihçiliğinin de eleştirisini yaptığını göstereceğiz. Bunu somutlaş-

8 Alfred Cobban, *The Myth of the French Revolution*, Londra: University College, 1955, s. 25. Cobban, Devrim’in yükselen burjuvazinin değil bilakis feodalizmle iç içe geçmiş toprak sahibi, rantiye ve devlet görevlilerin eseri olduğunu iddia ediyordu. Onun Fransız Devrimi çalışmalarına müdahalesi aslında II. Dünya Savaşı sonrası yükselen toplumsal mücadeleler ve “komünizm tehlikesi” bağlamına oturmaktadır. Fransız Devrimi üzerine tarihyazımsal tartışmalar kadar Cobban’ın çalışmasını siyasi bağlama da oturtan önemli bir çalışma için bkz. Gwynne Lewis, “Introduction”, Alfred Cobban, *The Social Interpretation of the French Revolution* (2. Baskı) içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 1999 [1964]. Biz de Cobban’ın müdahalesinin Paul Sweezy’nin meşhur “Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Tartışmaları”nı tetikleyen 1950’de yayımlanmış Maurice Dobb eleştirisinin ilk cümlesine (“Kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde yaşıyoruz”) bir cevap olarak görülmesi gerektiğini ekleyelim (Paul Sweezy, “Eleştiri”, *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, Metis Yayınları, 1984 [1950], s. 32). Cobban’a Marksist perspektiften cevap gecikmemiş, Fransız Devrimi üzerine çalışmalara hasredilmiş (hâlâ da yayımlanmakta olan) *Annales historiques de la Révolution française*’de yayımlanmıştır: Georges Lefebvre, “Le mythe de la Révolution française”, *Annales historiques de la Révolution française*, cilt 28, sayı 145, 1956, s. 337-345.

tırabilmek için "sınıf mücadelesinin piri" olarak adlandırdığı Augustin Thierry'ye eğileceğiz, Marx'ın göz ardı edilen Thierry yorumlarını inceleyeceğiz. Ardından Marx sonrasındaki dönemde Thierry'ye apayrı bir paye biçerek tarihsel materyalizmin basitleştirilmiş ve şekilsel bir anlatımını ortaya koyan Plehanov'un burjuva devrimi kavramını ve bu kavramın siyasal sonuçlarını tartışacağız. Sonrasında Çetinkaya'nın muhtemel esin kaynaklarından Politik Marksizm'in öncü figürü Robert Brenner'in burjuva devrimi kavramını reddeden anlayışını bu anlayışın kökenlerine eğilerek ayrı bir başlık altında sorgulayacağız. Sonuç bölümünde Marx'ın Fransız Devrimi üzerine okumalar yaptığı burjuva tarihçilerin eserleri dışındaki bazı kilit kaynakları ortaya koyarak tarihsel materyalizme katkısını değerlendireceğiz. Bu şekilde Çetinkaya ve dayandığı literatürün çarpıtmalarını açığa çıkararak sapla samanı ayırmaya çalışacağız.

Fransız Devrimi ve Marx

İlk önce Marx'ın İngiliz ve Fransız devrimleri üzerine söylediklerine bakalım. Marx 15 Aralık 1848 tarihli *Neue Rheinische Zeitung*'ta ikinci bölümü yayımlanan "Burjuvazi ve Karşı-Devrim" başlıklı makalesinde İngiliz ve Fransız devrimlerini tarihsel perspektifte değerlendirirken her ikisinin burjuva karakterinin altını pek de Çetinkaya'nın basitleştirmesi ile uyuşmayan bir şekilde çizmektedir:

> 1648'de burjuvazi monarşiye, feodal aristokrasiye ve müesses kiliseye karşı modern aristokrasi ile ittifak halindeydi.
> 1789'da burjuvazi monarşiye, aristokrasiye ve müesses kiliseye karşı halkla ittifak halindeydi.
> 1789 Devrimi (hiç değilse Avrupa'da) model olarak yalnızca 1648 Devrimi'ne, 1648 Devrimi de yalnızca Felemenklerin İspanya'ya karşı ayaklanmasına sahipti. Her iki devrim de modellerinin yalnızca zaman olarak değil, içerik olarak da yüzyıl ötesindeydi.
> Her iki devrimde de burjuvazi hareketi esas yönlendiren sınıftı. *Proletarya* ve *orta sınıfların burjuvaziye dâhil olmayan katmanları* henüz burjuvazinin çıkarlarından ayrı çıkarlara sahip değildi ya da henüz bağımsız sınıf veya sınıf alt-bölümlerini oluşturmuyorlardı. Bu nedenle, 1793 ve 1794'te Fransa'da yaptıkları gibi, burjuvaziye karşı çıktıkları yerlerde, burjuvazinin tarzında olmasa bile, yalnızca burjuvazinin amaçlarına ulaşmak için savaştılar. *Tüm Fransız terörizmi*, *burjuvazinin düşmanları* olan mutlakiyetçilik, feodalizm ve darkafalılıkla başa çıkmanın *avamca bir yol*undan başka bir şey değildi.
> 1648 ve 1789 devrimleri İngiliz ya da Fransız devrimleri değil, Avrupa tipi devrimlerdi. Bu devrimler belirli bir toplum sınıfının eski siyasi düzen üzerindeki zaferini temsil etmiyordu; yeni Avrupa toplumunun siyasi düzenini ilan ediyorlardı. Bu devrimlerde burjuvazi muzaffer oldu, ama burjuvazinin zaferi o zamanlar yeni bir toplumsal düzenin zaferiydi; burjuva mülkiyetinin feodal mülkiyete, milliyetin taşralılığa, rekabetin loncaya, miras paylaşımının büyük evlat hakkına, toprak sahibi egemenliğinin toprağın kendi sahibi üzerindeki egemenliğine, aydınlanmanın batıl inançlara, ailenin soyadına, sanayinin kahramanca tembelliğe, burjuva hukukunun Orta Çağ ayrıcalıklarına karşı zaferiydi. 1648 devrimi, 17. yüzyılın 16. yüzyıla karşı zaferiydi; 1789 devrimi ise 18. yüzyılın 17. yüzyıla karşı. Bu devrimler, dünyada meydana geldikleri bölgelerin, yani İngiltere ve Fransa'nın

ihtiyaçlarından ziyade, o zamanki dünyanın ihtiyaçlarını yansıtıyordu.[9]

Bununla birlikte Marx ve Engels klasik burjuva devrimi olarak yalnızca Fransız Devrimi’ni öne çıkarmaktadır:

> Büyük Fransız Devrimi burjuvazinin [Almanya’daki Protestan reformu ve Kalvinizm sonrası] üçüncü ayaklanmasıydı, ama dinî pelerini tamamen üzerinden atan ve açıktan açığa siyasî çizgide mücadele veren ilk ayaklanmasıydı; aynı zamanda, taraflardan birinin, aristokrasinin yıkımına ve diğerinin, burjuvazinin kesin zaferine kadar gerçekten mücadelenin sürdüğü ilk ayaklanmaydı. İngiltere’de devrim öncesi ve devrim sonrası kurumların sürekliliği ve toprak ağaları ile kapitalistler arasındaki uzlaşma ifadesini, yargı içtihatlarının sürekliliğinde ve hukukun feodal biçimlerinin dinî muhafazasında buldu. Fransa’da Devrim, geçmişin gelenekleriyle tam bir kopuş oluşturdu; feodalizmin son kalıntılarını da silip süpürdü ve *Code Civil* [1804 Fransız Medeni Kanun’u] ile – Marx’ın meta üretimi olarak adlandırdığı ekonomik evreye karşılık gelen hukukî ilişkilerin neredeyse mükemmel bir ifadesi olacak bir şekilde – eski Roma hukukunun modern kapitalist koşullara ustaca uyarlanmasını sağladı.[10]

Peki Marx bu değerlendirmeleri yaparken Fransız Devrimi üzerine bilgileri nereden edinmiştir? Belki de ilk söylenmesi gereken Marx’ın Fransız Devrimi’ni yalnızca kitaplardan okumadığıdır. Bunun için kısaca Jean Bruhat’yı izleyerek Marx ve bulunduğu ortamı Fransız Devrimi bağlamında değerlendirmek oldukça faydalı olacaktır. Marx 1818’de doğdu, 1794’te doğanlar o yıl 25 yaşındaydılar, Saint-Just yaşasaydı aynı yıl 51 yaşında olacaktı. Gracchus Babeuf’ün yoldaşı Filippo Buonarroti *La Conspiration pour l’Égalité*’yi [*Eşitlik İçin Gizli Tertip*] 1828’de yayımladı, 1837’de, Marx Berlin Üniversitesi’nde birinci yılını bitirdiğinde öldü. Marx ait olduğu nesil dolayısıyla Devrime ve devrimcilere oldukça yakındı. Diğer taraftan Marx’ın doğup büyüdüğü Renanya hem Devrim hem de İmparatorluk döneminde 1794’ten 1814’e Fransa hâkimiyetindeydi, doğduğu kent Trier Fransız sancağı (*département*) Sarre’ın merkeziydi. Fransa’da 1830 Devrimi gündeme geldiğinde Renanya halkının aklına 1789’dan başka bir şey gelmemişti. Aile içinde olduğu kadar Trier’de okuduğu lisedeki ortam da oldukça frankofondu. Berlin’de üniversitede okurken yaklaşımları arasında kendi yolunu aradığı iki farklı hukuk okulundan birisi Fransız Devrimi’nin ortaya koyduğu tarihsel ve toplumsal kopuşların altını çizen, evrensel ve rasyonel kanunlaştırmayı (diğeri toplumların tarihsel gelişiminde gelenek, görenek ve inançlara dayalı tarihsel ve toplumsal sürekliliklerin altını çizen tarihsel bir kanunlaştırmayı) vurguluyordu. 1830 ve 1840’ların genç muhalifleri, Marx da dâhil olmak üzere, Fransız Devrimi’ne hayranlığı bilinen Hegel ve düşüncesi etrafında örgütleniyorlardı. Marx, işte tam da Devrim’in böylesine belirleyici olduğu bir bağlamda, özellikle 1843-1844’te, Fransız Devrimi tarihyazımına dair okumalar yaptı, Paris günlerinde kütüphanelerde çalıştı ve siyasi

9 Karl Marx, “The Bourgeoisie and the Counter-Revolution”, *Marx & Engels Collected Works* (*MECW*), cilt 8, Lawrence & Wishart, 2010, s. 161.
10 Friedrich Engels, “Introduction to the English Edition (1892) of Socialism: Utopian and Scientific”, *MECW,* cilt 27, s. 294.

çalışma yürüttü.[11]

Çetinkaya bu bağlamı tamamen es geçiyor. Ayrıca Marx'ın 1843-1844 tarihli Kreuznach ve Paris elyazmalarının Fransız Devrimi üzerine okuma ve inceleme notlarını içerdiğini, hatta (1792'de Cumhuriyet'in ilanı ile başlayarak 1795'e *Directoire*'a (Direktuvar) kadar yönetimi elinde bulunduran Kurucu Meclis ve bu döneme adını veren) *La Convention*'un (Konvansiyon) tarihi üzerine bir kitap yazma planının olduğunu da biliyoruz, bunun için bir süre *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi'*ni yazmayı ertelediğini de. Dahası, Marx *La Convention* için "azami enerji, güç ve siyasi aklı temsil ediyor" diye not düşüyor 7 ve 10 Ağustos 1844 tarihlerinde *Vorwärts!*'ta yer alan "Bir Prusyalı Tarafından Yazılan Prusya Kralı ve Toplumsal Reform Üzerine Eleştirel Derkenar" makalesine.[12]

Burjuva tarihçiler ve Marx

Çetinkaya, Marx'ın burjuva devrimi kavramını liberal tarihçilerden aldığını söylüyor. Benzer görüş Marx'ın düşünsel gelişiminde Fransız Devrimi'nin yerini tartışan bazı çalışmalarda da (daha çok burjuva devrimi madalyonunun diğer yüzü sınıf mücadelesini öne çıkararak) dile getirilmiş durumda.[13] Çetinkaya'nınkileri bilemiyoruz ama bu çalışmaların ortak referansları Marx'ın Joseph Weydemeyer ve Friedrich Engels'e yazdığı mektuplardaki ilgili pasajlar. Bunları birlikte gözden geçirmek faydalı olacak.[14] Marx, Komünist Birlik üyesi Weydemeyer'e 5 Mart 1852 tarihli (Londra'dan New York'a) sınıflar, sınıf mücadelesi ve bu mücadelenin tarihselliğini vurguladığı mektubunda sınıf mücadelesi düşüncesini kendisinden önce burjuva tarihçilerin ortaya koyduklarını söylüyor:

> Kendi adıma, modern toplumda sınıfların varlığını ya da aralarındaki mücadeleyi keşfettiğimi iddia etmiyorum. Benden çok önce burjuva tarihçileri sınıflar arasındaki bu mücadelenin tarihsel gelişimini, burjuva iktisatçıları da ekonomik

11 Jean Bruhat, "La Révolution française et la formation de la pensée de Marx", *Annales historiques de la Révolution française*, sayı 184, 1966 (Özel Sayı: La pensée socialiste devant la Révolution française), s. 129-134.

12 Karl Marx, *Œuvres philosophiques*, cilt 5, Editions Alfred Costes, 1937, s. 213-214'ten alıntılayan Bruhat, "La Révolution française…", s. 128. Marx'ın tahminen Kasım 1844'te hazırladığı "Modern Devlet Üzerine Bir Çalışma İçin Taslak Plan"ın birinci maddesi "Modern devletin kökeninin tarihi veya Fransız Devrimi"dir (Karl Marx, "Draft Plan For a Work on the Modern State", *MECW,* cilt 4, s. 666).

13 Örneğin Eric Hobsbawm şöyle diyor: "Aslında, Marx'ın kendisinin de kendiliğinden kabul ettiği gibi, tarihte sınıf mücadelesi fikrini türettiği kişiler bunlardı. Onlar esasen kendi zamanlarının tarihçileriydi. Napolyon Saint Helena'ya gönderildiğinde François Guizot yirmi sekiz, Augustin Thierry yirmi, Adolphe Thiers ve F.A. Mignet on dokuz, Victor Cousin ise yirmi üç yaşındaydı" (Eric J. Hobsbawm, *Echoes of the Marseillaise: Two Centuries Look Back on the French Revolution*, New Jersey: Rutgers University Press, 2019 [1990], s. 8). Diğer örnekler için George Comninel, Julien Louvrier ve Jean-Numa Ducange'ın çalışmalarına bakılabilir.

14 Aynı alıntılara başvuran ama bunları burjuva devrimi kavramı ya da sınıf mücadelesi düşüncesinin dolaşımından ziyade Marx'ın Fransız Devrimi üzerine yaptığı okumalar bağlamında tartışan çalışmalar daha çoğunluktadır: Jean Montreau, Jean Bruhat, Auguste Cornu, Albert Soboul, Raphael Samuel, Claude Mazauric, Neil Davidson, Jean-Numa Ducange, Bertel Nygaard, Isabella Consolati.

anatomisini tanımlamışlardı.[15]

Aynı mektupta, ekonomi politiğin eleştirisi için nasıl Ricardo okumak elzemse eleştirel bir pozisyon geliştirmek için burjuva tarihçilerin de okunması gerektiğini vurguluyor, bunlardan birkaçının ismini sıralıyor:

> Son olarak, sizin yerinizde olsaydım, genel olarak demokrat beylere, muhaliflerine laf atmaya kalkışmadan önce burjuva literatürü hakkında bilgi sahibi olmalarının daha iyi olacağını söylerdim. Örneğin Thierry, Guizot, John Wade ve benzerlerinin tarih çalışmalarını inceleyerek geçmiş “sınıflar tarihi” konusunda kendilerini aydınlatmalıdırlar. Ekonomi politiğin eleştirisini eleştirmeye başlamadan önce ekonomi politiğin temelleri hakkında bilgi sahibi olmalıdırlar. Örneğin, Ricardo’nun *magnum opus*’unu okumak zorundadırlar.[16]

Engels 25 Ocak 1894’te Londra’dan Breslau’ya (Lehçesi Wroclaw) W. Borgius’a yazdığı (iktisadi çıkarlar dünyasının belirleyiciliğinin altını çizdiği) mektupta bu listeye François Auguste Marie Mignet’yi de ekliyor:

> Materyalist tarih görüşünü keşfeden Marx ise, Thierry, Mignet, Guizot ve 1850 öncesinin tüm İngiliz tarih yazarlarının çalışmalarında, bu yönde çabalar sarf edildiğini gösterirken, aynı görüşün Morgan tarafından keşfedilmesi, bunun için zamanın olgunlaştığını ve keşfedilmesinin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.[17]

Bu isimler arasından Marx’ın Augustin Thierry’ye vurgusunu Engels’e 27 Temmuz 1854’te (Londra’dan Manchester’a) gönderdiği mektuptaki ifadelerden öne çıkaralım:

> Beni çok ilgilendiren bir kitap Thierry’nin *Histoire de la formation et du progrès du Tiers États* [*Essai sur l’histoire de la formation et Ie progrès du Tiers Etat-Üçüncü Zümrenin Oluşumu ve Gelişimi Tarihi Üzerine Deneme*, 1853] adlı kitabıdır. Fransız tarih yazımında “***sınıf mücadelesinin piri”*** olan bu beyefendinin, Önsöz’ünde, burjuvazi ile proletarya arasındaki karşıtlığı algılamakla birlikte, bu karşıtlığın izlerini 1789’dan önceki üçüncü zümre tarihine kadar geri götüren “modernlere” karşı öfkelenmesi gariptir. Üçüncü zümrenin soylular ve ruhban sınıfı dışındaki tüm toplumsal mevkileri ve zümreleri kapsadığını ve burjuvazinin

15 *MECW*, cilt 39, s. 62.

16 A.g.y., s. 61-62.

17 *MECW*, cilt 50, s. 266. Engels Lahey’deki Ferdinand Domela Nieuwenhuis’a yazdığı 4 Şubat 1886 tarihli mektupta favori okuma listesini şöyle sıralıyor: “Büyük Fransız Devrimi üzerine en iyi çalışmalar kuşkusuz 1875 civarında ölen Georges Avenel’e aittir. *République Française’*de çıkan bir tefrika olan *Lundis révolutionnaires* [Devrimci Pazartesiler]; ayrıca *Anacharsis Cloots* [Jean-Baptiste Cloots], bu biyografi Thermidor 1794’e kadar Devrim’in gidişatını anlatan bir inceleme. Melodramatik bir dille yazılmış olan bu kitapta ipin ucunu kaçırmamak amacıyla kesin tarihler için sürekli olarak Mignet ya da Thiers’e başvurmak gerekiyor. Ancak Avenel arşivleri yakından incelemiş ve ayrıca çok miktarda yeni ve güvenilir malzeme üretmiştir. Eylül 1792’den Temmuz 1794’e kadar olan dönem için tartışmasız en iyi kaynaktır. Bougeart’ın Jean-Paul Marat üzerine yazdığı çok iyi bir kitap var, *L’Ami du peuple* [Halkın Dostu]; ayrıca Marat hakkında iyi olduğu söylenen bir başka kitap daha var, yazarının adını hatırlamıyorum - Ch. ile başlıyor. İmparatorluğun son yıllarında başka bazı iyi şeyler de çıktı; Robespierristes [Robespierre’ciler] (Hamel, St.-Just vb.) genel olarak o kadar iyi değil - çoğunlukla sadece retorik ve konuşmalardan alıntılar içeriyor. Mignet hâlâ tercih ettiğim burjuva tarihçisi olmaya devam ediyor”, *MECW*, cilt 47, s. 398-399.

> tüm bu diğer unsurların temsilcisi rolünü oynadığını göstermek için büyük çaba sarf etmektedir.[18]

Bu alıntılara hızlıca bakınca Çetinkaya'nın tezinin Marx'ın burjuva devrimi ya da sınıf mücadelesi düşüncesinin liberal tarihçilere dayandığını vurgulayan literatürle uyumlu olduğu görülüyor ama bunun kısmî bir uyum olduğunu söyleyelim, zira yukarıda dipnotta adı geçen isimlerden George Comninel dışındaki hiçbirisi Marx'ın burjuva tarihçilerinden düz bir okuma yaptığından ve geliştirdiği tarihsel materyalist perspektifin liberalliğinden ve kofluğundan dem vurmuyor.[19] Comninel ise Çetinkaya'nın ifadeleriyle neredeyse örtüşen bir başlık altında ("Bourgeois Revolution: A Liberal Concept") burjuva devrimi gibi liberal bir kavramın Marx'ın analizinde önemli bir gedik açtığını söylüyor:

> Marx'ın "burjuva devrimi" gibi liberal tarihsel kavramları çalışmalarına dâhil etmesi tarihsel materyalizm anlayışını sorgulatmasa da, kapitalizm öncesi toplumlara ilişkin Marksist analizler üzerinde derin ve müessif bir etki yaratmıştır.[20]

Comninel'in de dâhil olduğu Politik Marksistlerin burjuva devrimine yaklaşımını birazdan pirleri Robert Brenner'in çalışmaları üzerinden tartışacağız, ama önce Marx'ın burjuva tarihçiliğine bakışını ele alalım.

Ekonomi politiğin eleştirisi olur da burjuva tarihçiliğinin eleştirisi olmaz mı?

Yukarıda alıntıladığımız pasajları incelersek aslında Marx'ın yaptığı okumalar üzerine düşüncelerini görüyoruz. Özünde sınıf mücadelesi düşüncesinin tarihselliğini ortaya koyuyor. Dolayısıyla Marx'ın tarihsel materyalizm düşüncesini burjuva tarihçilere dayandırdığı görüşü aşırı (hatta gereksiz) bir yorumlamaya dayanıyor. Bunu bir kenara koyarsak da Marx'ın burjuva tarihçilerle ilişkisinin basitçe fikirlerin düz dolaşımı (kopyala-yapıştır) ile açıklanamayacağı açıktır. Bunu özellikle Marx, Weydemeyer'e yazdığı mektupta bizzat kendisi söylüyor; nasıl burjuva iktisatçıların okunması ekonomi politiğin eleştirisi için şartsa, burjuva tarihçilerin okunması da burjuva ideolojisinin (tarih anlayışının) eleştirisi için şart.[21] Bu noktada Çetinkaya'nın yalnızca sol liberalizmle polemikleri üzerinden tanıdığı Sungur Savran'ın çalışmalarını ve onun aracılığıyla Marx'ın kendisinden önceki iktisatçılar (özellikle klasik okul) ile ilişkisini anlatan "ekonomi politiğin eleştirisi" kavramını

18 *MECW*, cilt 39, s. 473 (vurgu bize ait).
19 Yukarıdaki dipnotta da gördüğümüz gibi Marx'ın sınıf mücadelesi düşüncesinin burjuva tarihçilere dayandığını söyleyen Hobsbawm ne burjuva devrimi kavramından ne de bununla ilgili siyasal perspektiften vazgeçmektedir, yalnızca Marx ve Engels'in burjuva devrimi kavramı üzerinde asla sistematik olarak durmamış olmasına vurgu yapmaktadır (Hobsbawm, *Echoes,* s. 6).
20 George C. Comninel, *Rethinking the French Revolution, Marxism and the Revisionist Challenge,* Londra: Verso Books, 1987, s. 74.
21 Bu noktayı Claude Mazauric, *L'histoire de la Révolution française et la pensée marxiste*, Presses universitaires de France, Paris, 2009, s. 38-39 ve Bertel Nygaard da vurgulamaktadır, bkz. *History and the Formation of Marxism,* Palgrave, 2022, s. 208-209.

hatırlamakta fayda var.[22] Bu bize Marx’ın kendisinden önceki tarihçiler ile ilişkisini ortaya koyacak “burjuva tarihçiliği eleştirisi” hakkında ipuçları verecektir.

Savran, Marx’ın klasik ekonomi politik okulu ile ilişkisini anlamakta hem aşma hem de muhafaza edimlerini içeren Hegel’in *aufhebung* kavramının önemli olduğunu vurguluyor: Marx’ın analizi ile klasik okul arasında yüzeysel benzeşme söz konusudur ama belirleyici olan aralarındaki diyalektik ilişkidir, bu diyalektik ilişki hem aşmayı hem de muhafaza etmeyi içermektedir.[23] Klasik okul kapitalist toplumu incelerken toplumdaki kategorileri (değer, fiyat, kâr, ücret, rant, vb.) veri olarak almıştır. Bu kategoriler belli bir üretim tarzına ait değil genel, değişmez ve evrensel olarak geçerli doğal biçimlerdir.[24] Marx’a göre ise kapitalist toplumun ilişkileri tarihsel olarak belirlenmiştir, geçicidirler. Klasik okul kapitalist toplumdaki ilişkileri doğal olarak gördüğü, tarihselliğini kavrayamadığı için bu ilişkilerin yeterli bir açıklamasını yapamamıştır, hatta nicel büyüklüklerin belirlenimini bile doğru çözüme kavuşturamamıştır. Ancak toplumsal üretimin özgül biçimlerinin (meta, değer, sermaye vb.) tarihselleştirilmesiyle toplumda geçerli kategorilerin birbiriyle ilişkisi ve bunlar içinde belirlenen nicel büyüklükleri yöneten yasalar ortaya çıkarılabilir.[25]

Dolayısıyla kapitalist üretim tarzına özgü ilişkilerin anlaşılması önceliklidir. Klasik okul için birer varsayım olan toplumsal biçimler, Marx için sorunun kendisi haline gelmiştir. Engels’in deyişiyle, ötekilerin “bir çözüm gördüğü yerde (Marx) bir sorundan başka bir şey görmemiştir.”[26]

Diğer taraftan klasik iktisatçılar kapitalist toplumdaki ilişkileri altüst olmuş şekilde aktarırlar, insanlar arasındaki ilişkiler nesnelerin özelliği gibi görünür (bkz. meta fetişizmi). Ama altüstlük klasik iktisatçılardan değil kapitalist gerçekliğin kendisinden doğar. Marx kendi yaklaşımının farkını şöyle ifade eder:

> Bizim bakışımız, kapitalist sisteme hapsolmuş oldukları için, kapitalist ilişki içinde nasıl üretildiğini görebilen, ama bu ilişkinin kendisinin nasıl üretildiğini ve aynı zamanda kendi çözülüşünün maddi koşullarını nasıl yarattığını anlamayan iktisatçılardan … temel olarak farklıdır.[27]

Dolayısıyla Marx’ın ekonomi politik eleştirisi burjuva ideolojisinin olduğu kadar

22 Sungur Savran, “Bir Üretim Tarzı Olarak Kapitalizm”, Nail Satlıgan, Sungur Savran, E. Ahmet Tonak (derl.), *Kapital’in İzinde,* İstanbul: Yordam Kitap, 2012, s. 92-95.

23 Sungur Savran “Karl Marx: Kapital”, *Marksist Klasikleri Okuma Klavuzu*, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 216.

24 Bu bağlamda şu pasajı okumak faydalı olur: “İktisatçılar tuhaf bir yol izler. Onlara göre yalnızca iki tür kurum vardır: yapay olanlar ve doğal olanlar. Feodalizmin kurumları yapay, burjuvazininkiler doğaldır. Bu konuda, iki din türü arasında ayrım yapan teologlara benzerler. Onlarınki olmayan her din insanların bir icadı, kendi dinleriyse Tanrı’nın bir vahyidir. İktisatçılar, bugünkü ilişkilerin (burjuva üretim ilişkilerinin) doğal ilişkiler olduğunu söylediklerinde, zenginlik üretiminin ve üretici güçlerin gelişiminin bu ilişkiler içinde doğa yasalarına göre gerçekleştiğini anlatmak isterler. Dolayısıyla, bu ilişkilerin kendileri, zamanın etkisinden bağımsız doğal yasalardır. Bunlar, her zaman toplumu yönetmeleri gereken ebedî yasalardır” (Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti: Proudhon’un Sefaletin Felsefesi Adlı Eserine Yanıt,* çev. Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, 2024 [1847], s. 133).

25 Savran, “Bir Üretim Tarzı Olarak Kapitalizm”, s. 93-94.

26 Friedrich Engels, “Préface”, *Le Capital*, cilt 2, Bölüm 1, Editions Sociales, 1974, s. 21’den Savran, “Siyasal İktisadın Eleştirisi”, s. 79.

27 Karl Marx, *Un chapitre inédit du Capital*, 10/18, 1971, s. 264’ten aktaran: Savran, “Bir Üretim Tarzı Olarak Kapitalizm”, s. 95.

kapitalist gerçekliğin de bir eleştirisidir.[28]

Bu çerçevede Çetinkaya'nın Marx'ı apartmakla suçlaması aslında soğuk savaş döneminin Nobel ödüllü liberal iktisatçısı Paul Samuelson'ın Marx ve klasik ekonomi politik arasındaki ilişkinin diyalektiğini gör(e)memesi ve Marx'ı bir klasik iktisatçı olarak sınıflandırmasından pek de farklı değildir:

> Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Malthus ve John Stuart Mill'in ortak noktası temelde dinamik bir denge, büyüme ve bölüşüm modeline sahip olmalarıdır. Karl Marx'ın modeline toprak ve doğal kaynakların sınırlılığı eklendiğinde, o da aynı kanonik klasik modele varacaktır.[29]

Buradan yola çıkarak Marx'ın sözlerini tarihçileri de içine alacak şekilde tekrar okuyabiliriz:

> Bizim bakışımız, kapitalist sisteme hapsolmuş oldukları için, kapitalist ilişki içinde nasıl üretildiğini görebilen, ama bu ilişkinin kendisinin nasıl üretildiğini ve aynı zamanda kendi çözülüşünün maddi koşullarını nasıl yarattığını anlamayan [tarihçilerden] … temel olarak farklıdır.[30]

Şimdi Marx'ta burjuva tarihçiliğinin eleştirisini görebilmek için ilk önce Augustin Thierry'ye bakalım.

Augustin Thierry: "sınıf mücadelesinin piri"

Engels'e 27 Temmuz 1854 tarihli mektubundan (yukarda yer alan pasajda) burjuva tarihçiler arasında Marx'ın asıl ilgisini çekenin "sınıf mücadelesinin piri" olarak adlandırdığı Augustin Thierry olduğunu anlıyoruz.[31] Tarihyazıcılığının önemli isimlerinden Donald R. Kelley, Thierry'yi şöyle tanımlıyor: "Saint-Simon'un eski sekreteri, çalışma arkadaşı ve 'evlatlık oğlu' ve hayal kırıklığına uğramış siyasi gazeteci Thierry, meslektaşlarından daha bilinçli bir şekilde kamusal alandan uzaklaştı ve tarihçiliği hem siyasete ikame hem de daha yüksek bir uğraşı olarak benimsedi".[32] Marx'ın "sınıf mücadelesinin piri" tanımlaması ilk olarak akla Thierry'nin sınıf mücadelesini öne çıkararak tarihyazımına yaptığı katkıyı akla getiriyor ama Kelley bu tanımlamayı daha geniş bir perspektife, Thierry'nin Fransa'daki eski tarihyazımıyla hesaplaşması bağlamına oturtuyor ve onu (Thierry'nin bizzat kendi değerlendirmesi doğrultusunda) 1820'lerde Fransa'da doğan "yeni tarihsel okul"un kurucusu olarak nitelendiriyor. Zaten Thierry, kökleri 16. yüzyıla kadar uzanarak kurumsal tarih çalışmalarını meydana getiren büyük ulusal tarihçi geleneğe eleştiri oklarını yöneltirken kendisini de ikinci, ama bu sefer tarihyazımsal, Fransız Devrimi'nin

28 Sungur Savran, "Siyasal İktisadın Eleştirisi", Nail Satlıgan, Sungur Savran, E. Ahmet Tonak (derl.), *Kapital'in İzinde,* İstanbul: Yordam Kitap, 2012, s. 87.
29 Paul A. Samuelson, "The Canonical Classical Model of Political Economy", *Journal of Economic Literature*, cilt 16, sayı 4, 1978, s. 1415.
30 Karl Marx, *Un chapitre inédit du Capital*, 10/18, 1971, s. 264'ten aktaran: Savran, "Bir Üretim Tarzı Olarak Kapitalizm", s. 95.
31 *MECW*, cilt 39, s. 473.
32 Donald R. Kelley, *Historians and the Law in Postrevolutionary France*, New Jersey: Princeton University Press, 1984, s. 21.

müjdecisi olarak sunmaktadır[33]:

> Gençliğimin tüm coşkusuyla sarıldığım bu görev, Ortaçağ'ın az bilinen bir köşesinden tek başına küçük bir gerçeği ortaya çıkarmak değil, on dokuzuncu yüzyıl Fransa'sı için bir tarih reformu bayrağı dikmekti. Çalışmalarda reform; tarih yazımında reform; resim yapmayı beceremeyen hayal gücü zayıf yazarlara karşı savaş … ; nihayet hesaplı duygusuzlukları ve ulusal kökenleri küçümseyen cehaletleri nedeniyle felsefi okulun en övülen tarihçilerine karşı savaş: yeni girişimimin programı buydu.[34]

Thierry'nin yeni tarihin ulusal boyutlarını toplumsal ve kurumsal çerçeve içinde incelemesi 1836'da bir burjuva monarşisi olarak adlandırılan Temmuz Monarşisi'nin (1830-1848) siyasi atmosferinde, François Guizot'nun ondan Üçüncü Zümre tarihi üzerine kaynakları toplaması görevini vermesiyle başladı. Thierry "burjuva özgürlüğü"nü İngiltere bağlamında kutsamıştı[35], şimdi Fransa bağlamında Üçüncü Zümre'nin oluşumu ve gelişimini inceleyecekti. Belgesel özellikteki araştırması *Essai sur l'histoire de la formation et le progrès du Tiers Etat*, "tarihsel kaderleri" özgürlüklerin taşıyıcılığı olan burjuvazinin kendisini temsil imkânı bulduğu komünler (*communes),* [36] kraliyet divanı (*Etats généraux*) ve Paris Parlamentosu'nun yükselişine odaklanıyordu. Bu süreçte avam (*la Roture*) havasa (soylulara) karşı "biz de sizler gibiyiz" diyen bir eşitlik çığlığıyla ortaya çıkarken 12. yüzyıl itibariyle kentsel özgürlüklerin yeşermesiyle kendini kabul ettirmiş ve "toplumsal devrimlerle" ilerleyerek nihayetinde 1789'da ulusun tamamını kapsamıştı.[37]

Kelley'nin altını çizdiği üzere 1830'larda Alman Tarihsel Hukuk Okulu'nun etkisi hem tarihyazıcılığında hem de hukuk alanında öne çıkıyordu; Fransa'da "yeni tarih" yaklaşımı da bu etki altında hukuki ve kurumsal tarihi öne çıkaran bir yaklaşım olarak gelişti.[38] Thierry'nin Üçüncü Zümre araştırmasında (Jules Michelet'nin *Origines du droit français* [*Fransız Hukukunun Kökenleri*] (1837) ile birlikte) bu etki çok net gözlemlenebilmektedir. Yeni tarihçiliğin "tarihi yapan halktır" düsturu çerçevesinde hukuk da avamın oluşturduğu, kendi kültürünün ve ruhunun bir ifadesidir, bu çerçevede saf akılla değil tarihsel araştırma ve yorumla tesis edilmektedir.[39] Üniversitedeki hukuk eğitimi ve ilk dönem yazılarındaki arayışlarında da öne çıkan[40] Alman Tarihsel Hukuk Okulu'nun etkisi sayesinde Marx'ın Thierry'nin

33 A.g.y., s. 20-21.
34 Augustin Thierry, *Dix ans d'études historiques*, Paris: J. Tessier, 1835, s. XV'ten Kelley, *Historians…,* s. 21.
35 Augustin Thierry, *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les normands, de ses causes et de ses suites jusqu'à nos jours : en Angleterre, en Ecosse, en Irlande et sur le continent*, Paris: Firmin Didot, 1825.
36 Komün burada feodal boyunduruktan serbest kalmış, burjuvazinin kendi kendini yönettiği kent anlamına gelmektedir.
37 Kelley, *Historians…*, s. 21-22
38 A.g.y., s. 93.
39 Donald R. Kelley, "Ancient verses on New Ideas: Legal Tradition and the French Historical School", *History and Theory*, cilt 26, sayı 3, 1987, s. 319-338.
40 Alp Yücel Kaya, Genç Marx ve 'Odun Hırsızlığı Kanunu Tartışmaları' ", Sevinç Orhan, Serhat Koloğlugil ve Altuğ Yalçıntaş (derl.), *İktisatta Bir Hayalet: Karl Marx,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

çalışmasına daha rahat nüfuz edebildiğini ve tartışabildiğini düşünüyoruz. Ama bunun zamana yayılan bir şekilde olduğu görülüyor. Zira Marx'ın karalama ve notlarında (özellikle Kreuznach defterlerinde) Thierry'nin *Lettres sur l'histoire de France* [*Fransa Tarihi Üzerine Mektuplar*] (1827) eserine atıfları ve kopyalanan bölümler eserin Almanca çevirisi *Geschichte von Frankreikh'a* ait (çev. Ernst Alexander Schmidt, 1835-1848). Engels'e mektubunu referans alacak olursak Marx'ın Thierry'yi (1853'te yayımlanan *Essai sur l'histoire de la formation et Ie progrès du Tiers Etat'y*ı) ancak 1854'te tamamıyla okuduğu anlaşılıyor.[41]

Thierry Marx'ı okusaydı ne olurdu?

Jean-Numa Ducange'ın altını çizdiği üzere Marx'ın Thierry'nin araştırması çerçevesinde uzun dönemli sınıf mücadelelerine daha fazla dikkat kesildiği anlaşılıyor. Eğer kentsel devrim 1789'daki devasa hareketin öncülüyse, 1789-1794 veya 1848 neyin öncülüdür? Burada dikkat artık devrim anına değil yüzyıllar boyunca toplumsal ve siyasi çatışmaların nasıl evrildiği, bunların sınıf mücadelelerine nasıl yansıdığındadır.[42] Marx Engels'e 27 Temmuz 1854 tarihli mektubunda Thierry'nin sınıfların oluşumu ve sınıf hakimiyetine giden dönüşümleri ortaya koymadaki başarısına rağmen sınıflar arası mücadele dinamiklerini göremediğini, ama bunu kendilerini okusaydı görebileceğini söylemektedir:

> Bay Thierry bizim yazdıklarımızı okumuş olsaydı, burjuvazi ile halk arasındaki belirleyici karşıtlığın, ilk sınıfın, üçüncü zümre olarak, ruhban sınıfına ve soylulara karşı çıkmayı bırakana kadar kristalleşmediğini elbette bilirdi. Ama *'racines dans l'histoire ... d'un antagonisme né d'hier*'e [dün doğan karşıtlığın tarihteki kökenlerine] gelince, kitabı '*racines*'in [kökenlerin] üçüncü zümrenin kökeniyle aynı döneme denk geldiğinin en iyi kanıtını sunuyor. Aynı şekilde, bu zeki eleştirmen, '*Senatus populusque Romanus'*tan, Roma'da senato ile halk arasında hiçbir zaman karşıtlık olmadığı sonucuna varmak zorunda kalacaktır. Aktardığı belgelerden, '*catalla*, *capitalia*' yani başkent teriminin komünlerin ortaya çıkışıyla birlikte ortaya çıktığını keşfetmek ilgimi çekti. Bu arada, farkında olmadan, Fransız burjuvazisinin zaferinin, 1789'a kadar köylülerle ORTAK DAVA oluşturmaya karar vermemiş olmasından başka hiçbir şey yüzünden gecikmediğini göstermiştir. Her ne kadar genelleme yapmasa da, 1. Fransız burjuvazisinin başından beri ya da en azından kentlerin yükselişinden bu yana, İngiltere'de olduğu gibi yalnızca ticaret ve endüstri yoluyla değil, bir parlamento, bürokrasi vb. oluşturarak nasıl aşırı nüfuz kazandığını çok güzel tasvir ediyor. Bu durum hiç şüphesiz günümüz Fransası için de geçerlidir. ***2. Onun anlatımından, sınıfın, ağırlık merkezinin farklı zamanlarda yerleştiği çeşitli biçimler ve bu biçimlerden etkilenen farklı kesimlerin yıkıldıkça nasıl yükseldiği kolayca gösterilebilir. Benim görüşüme göre, sınıfın egemenliğine giden bu dönüşümler dizisi daha önce hiç bu şekilde sunulmamıştı- en azından eldeki malzeme söz konusu olduğunda.*** *Maîtrise*'ler [ustalıklar], *jurandes*'lar [loncalar], vs. ile ilgili olarak, kısacası sanayi burjuvazisinin içinde geliştiği biçimlerle ilgili olarak, ne yazık ki, kendisini neredeyse tamamen genel ve genel olarak bilinen ifadelerle sınırlamıştır, ancak burada da malzemeye yalnızca kendisi aşinadır. Başarılı bir şekilde detaylandırdığı ve altını çizdiği şey, 12.

41 Jean-Numa Ducange, "Marx, le marxisme et le 'père de la lutte des classes', Augustin Thierry", *Actuel Marx*, sayı 58, 2015, s. 16.
42 A.g.y., s. 19.

yüzyıldaki yerel yönetimler hareketinin komplocu ve devrimci doğasıdır.[43]

Marx’ın Weydemeyer’e gönderdiği, sınıf mücadelesi kavramının liberal tarihçiler tarafından geliştirildiğini ifade ettiği, bu yüzden de özellikle liberal tarihçilerin Marx üzerindeki etkisine dair çokça atıfta bulunulan, 5 Mart 1852 tarihli meşhur mektupta (çoğu zaman atlansa da) Marx tarihsel materyalizme kendi katkısını da ifade etmektedir. Burjuva tarihçiliğin eleştirisi bu pasajda çok açıktır, burjuva tarihçilerden aldığı sınıf mücadelesi kavramını hem aşan hem de muhafaza eden Marx sınıfların üretime bağlı tarihselliği, sınıf mücadelesinin proletarya diktatörlüğünü getireceği ve proletarya diktatörlüğünün de sınıfsız toplumu oluşturacağını vurgulamaktadır:

> Benim kendi katkım, 1. sınıfların varlığının yalnızca üretimin gelişimindeki belirli tarihsel aşamalara bağlı olduğunu; 2. sınıf mücadelesinin zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne yol açtığını; 3. bu diktatörlüğün kendisinin, tüm sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir topluma geçişten başka bir şey olmadığını göstermekti. Heinzen gibi sadece mücadeleyi değil sınıfların varlığını da reddeden cahil hödükler, tüm kana susamış, sahte hümanist çığırtkanlıklarına rağmen, burjuvazinin egemen olduğu toplumsal koşulları tarihin nihai ürünü, tarih üstü, olarak gördüklerini ve kendilerinin de sadece burjuvazinin hizmetkârları olduklarını göstermektedirler; bu hizmetkârlık, hödükler burjuva rejiminin büyüklüğünü ve geçici zorunluluğunu kavramaya ne kadar az yetenekliyse o kadar tiksindiricidir.[44]

Marx ve Engels’in Komünistler Birliği Merkez Kurulu adına 1850 Martı’nda hazırladıkları Almanya’daki militanlara hitap eden genelge de burjuva tarihçiliğin eleştirisine güzel bir örnektir. Marx ve Engels burjuva tarihçilerin sınıf mücadelesi ve burjuva devrimi kavramını aşarak muhafaza eden “sürekli devrim” düşüncesini açıkça ortaya koymaktadır[45]:

> [Proletaryanın ittifak yaptığı] [d]emokrat küçük burjuvazi devrimi mümkün olduğunca çabuk ve en fazla yukarıdaki taleplerin gerçekleşmesiyle sonuçlandırmak isterken, bizim çıkarımız ve görevimiz ***devrimi sürekli kılmaktır***, az çok mülk sahibi tüm sınıflar egemen konumlarından uzaklaştırılıncaya dek, proletarya devlet iktidarını fethedinceye ve proleterlerin birliği, sadece bir ülkede değil, dünyanın tüm önde gelen ülkelerinde, bu ülkelerin proleterleri arasındaki rekabetin sona erdiği ve en azından belirleyici üretici güçler proleterlerin elinde yoğunlaştığı noktaya ilerleyinceye dek. Bizim için mesele özel mülkiyetin değiştirilmesi değil, yalnızca ortadan kaldırılması, sınıf karşıtlıklarının yumuşatılması değil, sınıfların ortadan kaldırılması, mevcut toplumun iyileştirilmesi değil, yeni bir toplumun kurulmasıdır.[46] [...]
>
> Yeni hükümetler konumlarını bir ölçüde sağlamlaştırır sağlamlaştırmaz, işçilere

43 *MECW*, cilt 39, s. 474 (vurgu bize ait).
44 *MECW*, cilt 39, s. 62, 65.
45 Michael Löwy, “Politika”, Michael Löwy, Gérard Dumenil ve Emmanuel Renault, *Marx’ı Okumak*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Versus Kitap, 2011 (2009), s. 58-60. Ayrıca bkz. Michael Löwy, *Sürekli Devrim Teorisi, Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Siyaseti*, çev. Aslı Önal, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2016 (1981), s. 15 vd.
46 Karl Marx ve Friedrich Engels, “Address of the Central Authority to the League”, *MECW*, cilt 10, s. 280-281 (vurgu bize ait).

> karşı mücadeleleri başlayacaktır. Burada, demokrat küçük burjuvaziye enerjik bir muhalefet gösterebilmek için, her şeyden önce işçilerin bağımsız olarak örgütlenmesi ve kulüplerde merkezileşmesi gerekmektedir. [...] İşçi kulüplerinin en azından bir taşra birliğinin hızla örgütlenmesi, işçi partisinin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi için en önemli noktalardan biridir.[47] [...]
>
> Eğer Alman işçiler uzun bir devrimci gelişme içinden tamamen geçmeden iktidarı elde edemez ve kendi sınıf çıkarlarını gerçekleştiremezlerse, en azından bu sefer, yaklaşan devrimci dramın ilk perdesinin Fransa'da kendi sınıflarının doğrudan zaferiyle çakışacağı ve bununla çok hızlanacağını kesin olarak bileceklerdir.
>
> Ancak kendileri, sınıf çıkarlarının ne olduğunu açıkça ortaya koyarak, mümkün olan en kısa sürede bağımsız bir parti olarak pozisyon alarak ve demokratik küçük burjuvaların ikiyüzlü sözleriyle proletarya partisinin bağımsız örgütlenmesinden kaçınmaları için bir an bile kandırılmalarına izin vermeyerek nihai zaferleri için ellerinden geleni yapmalıdırlar. Onların savaş çığlığı şu olmalıdır: ***Sürekli Devrim***.[48]
>
> [İşçiler] [b]urjuvaziye karşı mücadelelerinin ancak burjuvazinin zafere ulaştığı gün doğabileceğini bilirler... *Burjuva devrimleri*ni *işçi devrimi* için bir önkoşul olarak kabul edebilirler ve etmelidirler. Ancak bunu bir an bile *nihaî hedef* olarak göremezler.[49]

Thierry'den Plehanov'a burjuva devrimi kavramı

Marx'ın ekonomi politiğin eleştirisi kadar burjuva tarihçilerin eleştirisini de geliştirdiğini görmüş oluyoruz. Ama yine de sınıf mücadelesini ikili karşıtlığa sığdıran, burjuva devrimi kavramını çarpıtan, Çetinkaya'yı kandırarak onun bilerek ya da bilmeyerek izini sürdüğü yaklaşımın nereden kaynaklandığını bulmak önemli. Bu konuda son yıllarda Marksizm üzerine çalışmaları ile öne çıkmış Jean-Numa Ducange'ın bir makalesi oldukça zihin açıcı.[50] Ducange'a göre "sınıf mücadelesinin piri" ifadesi 20. yüzyılda literatürde kalıplaşırken, Marx'ın Engels'e sınıf oluşumları ile dönüşümleri ve sınıf mücadelesi dinamikleri üzerine yazdığı 1854 tarihli mektubun (bizim de koyu olarak gösterdiğimiz) ikinci bölümü -ki bu bölüm sınıf mücadelesini kolayca tanımlanabilen iki kampın karşıtlığına indirgeyen ikili yaklaşımla uyuşmamaktadır- genellikle göz ardı edilmiştir.[51] Ducange yabancı dildeki Sovyet el kitaplarında[52] Marx'ın tarih anlayışı ele alınırken, meşhur mektubun

47 A.g.y., s. 284.
48 A.g.y., s. 286-287 (vurgu bize ait).
49 Karl Marx, "Moralising Criticism and Critical Morality. A Contribution to German Cultural History. Contra Karl Heinzen", *MECW*, cilt 6, s. 332-333.
50 Ducange'ın, Fransız Devrimi konusunda Marksist perspektifin şimdilerde sürükleyicisi olduğu söylenebilir. Son zamanlarda öne çıkmış iki çalışması Türkçeye de çevrildi, bkz. *Fransız Devrimi ve Dünya Tarihi*, çev. Barış Şannan, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2023; *Marx Plajda: Şezlongda Kapital*, çev. Maral Kalenderoğlu, İstanbul: Alfa Yayınları, 2022.
51 Ducange, "Marx…", s. 21.
52 Eugénia Stépanova *et al., Karl Marx, sa vie, son œuvre*, Moskova: Éditions du progrès, 1973, s. 278; *Histoire de la France de la Révolution de 1789 à la fin de la Première guerre mondiale*, Moskova: Édition du progrès, 1973-1978, cilt 2, s. 201-202. Ducange'ın atıfta bulunduğu ilk kitabın Türkçesi için bkz. P.N. Fedoseyev, Irene Bakh, L.I. Golman, N.Y. Kolpinski, B. Krilov, I.I. Kuzminov, A.I. Maliş, V.G. Mosolov, Yevgeniya Stepanova, *Karl Marx, Biyografi* (İngilizce'den

ilk yarısının verildiğine sınıfların dönüşümüne dair ikinci bölümün ise atlandığına, böylelikle "sınıfların dönüşümü" düşüncesinin kaybolduğuna dikkat çekiyor. Aynı ihmalkârlığın Marx'ın düşüncesini Thierry'ye bağlayan Albert Soboul'un bir makalesinde de yer aldığını vurguluyor.[53] Ducange'a göre, Marx'ın ölümü sonrası onun tarihsel materyalizm perspektifi ile Augustin Thierry'nin eserleri arasında belirli bir ilişki kurulmuş ve bu kurgu üzerinden bir literatür gelişmiştir. Ducange, bu noktada Emmanuel Renault'nun tespitini makul buluyor: "yabancılaşma ve materyalizm meseleleri kadar, diyalektik meselesi de Marksizmin kendi geleneğini icat etme sürecine maruz kalmıştır".[54] Ducange'a göre aynı tespit "sınıf mücadelesi" ve onun varsayılan "piri" için de geçerlidir, bu sonradan gerçekleştirilen icadı açığa çıkarmak gerekmektedir.[55]

Ducange'ı izlemeye devam edelim: Tüm yazdıkları (MEGA derlemesi) düşünülünce Marx'ın Thierry'ye açık bir şekilde çok az sayıda gönderme yaptığı görülmektedir, ama aralarında kuvvetli bir bağ olduğuna dair düşünce ve bunun tekrarı ne zaman itibariyle gündeme gelmiştir? Ducange'a göre Thierry'yi "sınıf mücadelesinin piri" olarak tesis eden ya Marx ve Engels sonrası yayımlanan temel eserlerde yer alan Marx ve Engels'in mektuplarından alıntılardır ya da Marx ve Engels sonrası bayrağı devralan Marksist teorisyenlerdir. Mektuplardan alıntılara bakarsak, Marx'ın Weydemeyer'e 1852'de yazdığı mektubun ilk defa 1906'da Alman sosyal-demokrat teorik dergi *Neue Zeit*'ta yayımlandığını, Engels'e yazdığı mektubun ise ilk defa 1913'te yayımlanan Marx-Engels yazışmalarının ikinci cildinde yer aldığını görüyoruz.[56] Buradan çıkan sonuç 1906 sonrasında ama asıl olarak 1917 Ekim devrimi sonrasında oluşan komünist geleneğin Thierry'yi Marx'ın referansı olarak tesis ettiğidir. Ayrıca not etmek gerekir ki Thierry'nin kitabı *Essai sur l'histoire de la formation et du progrès du Tiers États* Marx'ın ölümünden sonra Fransa'da yeni baskı yapmamıştır, Üçüncü Cumhuriyet döneminde (1870-1940) tarih bilimi Thierry'nin çalışmalarını neredeyse silip atmıştır.[57]

Tüm bunlara rağmen Ducange'ın asıl dikkat çektiği konu 1906 öncesinde Marx'ın mektupları bilinmeden önce de Marksist teorisyenlerden Georges Plehanov'un düzenli olarak Thierry'yi andığıdır. 1880 sonrası etkisi ülkesi Rusya'yı da aşacak şekilde Marksizmin inşasının mimarlarından (ve Menşevik olmasına rağmen Lenin'in Rusya'da Marksizmin gelişmesine katkılarından dolayı övgülerine mazhar) olan

---

çev. Ertuğrul Kürkçü), Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Marksizm-Leninizm Enstitüsü Yayını, İstanbul: Yordam Kitap, 2008 (1973), s. 72-73, 273-274.

53 Albert Soboul, "Jaurès, Mathiez et l'histoire de la Révolution française", *Annales Historiques de la Révolution française*, sayı 237, 1979, s. 447. Ducange'ın Soboul'a biraz haksızlık yaptığını düşünüyoruz, zira Soboul ortaya koyduğu eserlerde Fransız Devrimini sınıf mücadeleleri üzerinden tartışmada Daniel Guérin ile birlikte öne çıkan öncü isimlerden biridir.

54 Emmanuel Renault, *Marx et la philosophie*, Paris: Puf, 2014, s. 40'tan aktaran: Ducange, "Marx…", s. 22. Aslında Sungur Savran'ın Marx'taki ekonomi politiğin eleştirisi kavramına vurgusu da bu bağlama oturmaktadır (Savran, "Bir Üretim Tarzı Olarak Kapitalizm", s. 92-95).

55 Ducange, "Marx…", s. 22.

56 Franz Mehring, "Neue Beiträge zur Biographie von Karl Marx und Friedrich Engels", *Die neue Zeit : Wochenschrift der deutschen Sozialdemokratie*, 2. cilt, defter 31, 1906-1907, s. 160-168; Bebel August ve Bernstein Eduard, *Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx, 1844 bis 1883*, Stuttgart: Dietz, 1913'ten aktaran: Ducange, "Marx…", s. 23.

57 Ducange, "Marx…", s. 14.

Plehanov kadar liberal tarihçilere ve özellikle Thierry'ye yer ayıran bir başka İkinci Enternasyonal yöneticisi yoktur. Marx ve Engels yaşamları boyunca mektuplarından farklı olarak yayımladıkları çalışmalarında Thierry'ye herhangi bir atıfta bulunmazken Plehanov Marksist sınıf mücadelesinin kökeninde olduğunu düşündüğü Thierry'nin eserlerini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Hatta doğrudan Thierry'yi ele alan "Augustin Thierry et la conception matérialiste de l'histoire" ["Augustin Thierry ve Tarihe Materyalist Bakış"] başlıklı makalesi Fransız Marksist teori dergisi *Le Devenir social*'de [*Toplumsal Oluşum*] yayımlanmıştır[58]:

> Karl Marx'ın tarihsel materyalizmi, önceki okulların tarihsel fikirlerini tamamen mahkûm etmez; sadece bu fikirlerin kısır döngüden kurtulmalarını engelleyen ölümcül çelişkiyi ortadan kaldırır.
>
> Bize daha az dikkate değer görünmeyen bir başka sonuç da şudur: sınıf mücadelesinden ilk söz edenin Marx olduğunu söylemek doğru olmasa da insanlığın tarihsel hareketinin gerçek davasını ve tam da bu nedenle dünya sahnesinde birbiri ardına beliren çeşitli sınıfların "doğasını" ilk ortaya çıkaranın o olduğuna şüphe yoktur. Proletaryanın, büyük sosyalist düşünürün bu kesin keşfini iyi değerlendireceğini umalım.[59]

Bu makale dışında da birçok eserinde Thierry'yi anmıştır, Rusçaya kendisinin çevirdiği ve 1900'de yayımlanan *Komünist Manifesto*'nun önsözünde bile:

> Bu yeni bakış açısı, toplumsal ya da sınıfsal çıkar bakış açısı, yüzyıllar boyunca ayrıcalıklı sınıflara karşı mücadelenin yükünü çekmiş olan "pirlere" duyulan bağlılıkla birleştiğinde, çeşitli toplumsal sınıflar arasındaki çıkar mücadelesinin, kısacası sınıf mücadelesinin kayda değer tarihsel öneminin farkına varılmasına yol açacaktı.[60]

Dolayısıyla 1900 itibariyle, Marx'ın ün kazanacak alıntıları henüz bilinmeden önce, Thierry'nin Plehanov aracılığıyla Marksistler için bir referans haline geldiği anlaşılıyor.[61]

Peki Plehanov bize ne anlatıyor? Plehanov Thierry'den yola çıkarak ikili bir model dâhilinde tarihsel bir anda iki sınıf arasındaki çatışmayı öne çıkarmakta, tarihsel süreçte farklı sınıf çatışmalarının birbiri ardına sıralandığını ortaya koymaktadır. Marksizmin popülerleşmesine dair pedagojik ve eylemci amaçları doğrultusunda Plehanov Thierry'nin en keskin taraflarını alarak sınıf mücadelesini oldukça basit bir kavramsallaştırmayla sunmaktadır: soylulara karşı burjuvazi durduysa sıra bu sefer burjuvaziye karşı proletaryada olacaktır.[62] Ama ilginç olan, Plehanov'un Thierry'nin tüm eserlerini incelemiş olmasına rağmen bunu daha sınırlı yapan

58 Georges Plekhanov, "Augustin Thierry et la conception matérialiste de l'histoire", *Le Devenir social*, sayı 8, 1895, s. 693-709.
59 A.g.y., s. 709.
60 Georges Plekhanov, "Préface au Manifeste du parti communiste", *Œuvres philosophiques*, cilt 2, Moskova, Éditions du progrès, 1961-1983, s. 491'den Ducange, "Marx…", s. 24.
61 Ducange, "Marx…", s. 23-24.
62 Neil Davidson Plehanov'un materyalizminin mekanik olduğunun aynı şekilde altını çizmektedir, bkz. Davidson, *How Revolutionary*…, s. 184, 194-195.

Marx'a göre oldukça dar bir sonuca ulaşmış olmasıdır. Marx *L'essai*'den bir sınıfın ardışık tarihsel dönüşümünü ortaya koyacak bir yöntemi çıkarsa da Plehanov buna oldukça uzaktır, sınıf mücadelesinin anlık siyasi etkinliğine odaklanmıştır. Eğer Thierry için kentsel devrimler 1789'u öngörüyorsa, Plehanov açısından sosyalistler için de halk hareketleri ve sınıf mücadeleleri proleter devrimin öngörüsü olabilir. Burjuva demokratik devrim feodal toplumu yıkar, işçi sınıfının da yer bulacağı burjuva toplumunu inşa eder; sosyalist devrim sınıflı burjuva toplumdan sınıfsız topluma geçişi sağlar. Buna göre sanayileşmiş ve demokrasinin geliştiği ülkeler sosyalist devrim, işçi sınıfın zayıf olduğu az gelişmiş ülkeler ise sosyalist devrimi hazırlayacakları koşulları inşa etmek için burjuva demokratik devrim yolundan gitmelidirler. İkinci Enternasyonal'in, özellikle Plehanov tarafından inşa edilen ilk "büyük anlatısı" bu modeli miras almıştır.[63] Bu perspektifin Plehanov ve Menşevikler için somut sonucu, burjuvazinin Fransa'da krallığı yıkmak için muhalif soylularla ittifak etmesinin izinde, Rusya'da Çarlık iktidarına karşı yapılacak devrimin işçi sınıfının burjuvazi ile ittifakına bağlanmasıydı:

> 18. yüzyılda Fransız burjuvazisinin ideologları, yeni bir toplumsal düzen için savaşçı toplamak üzere aristokrasinin arasına "girdiklerinde", kendi sınıflarının bakış açısına ihanet ettiler mi? Böyle bir ihanet olmadı, sadece tamamen doğru bir siyasi hesaplama (ya da isterseniz içgüdü), tam olarak aynı bakış açısının daha da tutarlı bir şekilde onaylanmasına yol açtı. Peki proletaryanın ideologları, sosyal demokrasinin çıkarlarına hizmet edebilecek araçlar ve kaynaklar bulmak amacıyla "üst" sınıflar arasında dolaşırlarsa ihanet söz konusu olur mu? Bu durumda da ihanet olmayacak gibi görünüyor; burada da "el uzatma" bir siyasi hesaplama meselesi olacaktır.[64]

Sapla samanı ayırdıkça Çetinkaya'nın bizi Menşevizmin burjuvazi ile ittifaka götüren tarih okumasını (ya da yanılmasını) mutlakmış gibi sunduğu, Bolşevizmi ve sürekli devrimi boşa düşürdüğü görülüyor.[65] Bu haliyle, ilginçtir, Plehanov'u eleştiren ama Plehanov'la aynı konuma gelen bir yaklaşım sergilemiş oluyor. Hatta Plehanov'dan da geride kalıyor, zira Plehanov için hiç olmazsa Marx bir devrimci, Çetinkaya için ise bir liberal.

Brenner'e göre kapitalizme geçiş ve burjuva devrimleri

Çetinkaya'nın burjuva devrimini yalan olarak nitelendirmesinin arkasında kendisi adını pek anmasa da Politik Marksizm yaklaşımı ve özellikle George Comninel'in çalışmaları var. Politik Marksizm'in burjuva devrimleri konusunda pozisyonunu

63 Ducange, "Marx…", s. 24-25.
64 Georges Plekhanov, "Orthodox' Pedantry", Richard B. Day ve Daniel Gaido (derl.), *Witnesses to Permanent Revolution: The Documentary Record*, Leiden: E. J. Brill, 2009 [1903], s. 148–49'dan alıntılayan, Davidson, *How Revolutionary*…, s. 195.
65 Bu konuda ayrıca bkz. Sungur Savran, "Bir İhtilal Olarak Millî Mücadele Aynasında Türkiye Solu: Eleştirilere Yanıt", *Devrimci Marksizm*, sayı 57, 2024, s. 169-180. Çetinkaya bu tür bir tarih okumasının 20. yüzyılda Marksistlerce kurumsallaştırıldığını da söylüyor, anlaşılan kendisi 20. yüzyıldaki teorik tartışmalardan bîhaber. Bu konuda en azından Löwy'nin *Sürekli Devrim Teorisi* ve Davidson'ın *How Revolutionary Were the Bourgeois Revolutions?* kitaplarına bakmak yeterli olacaktır.

belirleyici metinler ise Robert Brenner'den geliyor.[66] Burada sapla samanı ayırmaya çalışırken Brenner'in burjuva devrimi kavramını reddeden perspektifini ele almak özellikle Çetinkaya gibileri besleyen bu tür yaklaşımların kökünü kazımak için faydalı olacaktır.

Brenner'in araştırma gündemindeki ana sorunsal kapitalizme geçişin evrensel bir anlatısını geliştirmek. Bu çerçevede İngiltere'de kapitalizmin gelişiminde ticari modeli (Neo-Smithçi) Doğu Avrupa'da gelişmelerle, demografik modeli (Neo-Maltusçu) ise Fransa'daki gelişmelerle karşılaştırarak reddederken, her üç durumda da belirleyici olanın sınıf mücadelesi olduğunu vurguluyor.[67] Bu perspektifi daha sonra Katalonya, Hollanda ve Çin'i de içine alacak şekilde genişletiyor.[68] Ama evrensel gelişme dinamiklerini karşılaştırmalı yönteme dayalı açıklama çabası, burjuva devrimlerinin kapitalizme geçiş aşamasında herhangi bir etkisi olmadığını ortaya koyuyor. Bu çerçeve Çetinkaya'nın iddiası ile örtüşüyor. Zaten Çetinkaya William Doyle'un kitabına yazdığı önsözde de Politik Marksizm'in Fransız Devrimi'nin burjuva devrimi olmadığına dair perspektifini, Fransa'da kapitalizmin gelişmesi konusunda farklı düşünse de, benimsediğini ifade ediyordu.[69] Bu çerçevede Politik Marksizm'in burjuva devrimi kavramını reddinin kökenine gidip Brenner'in (İngiltere'de burjuva devrimi tartışması bağlamında) ortaya koyduğu Marx'ın tarihsel materyalizm perspektifinin iki ayrı dönemde ve farklı şekillerde geliştiği üzerine iddiasına eğilmek gerekiyor.[70]

Brenner'e göre kapitalizme geçişte birbiriyle uyuşmaz iki model bulunuyor, ikisi de Marx'ın çalışmalarından doğuyor. Bunlardan birincisi Marx'ın *Alman İdeolojisi* ve *Felsefenin Sefaleti*'nde geliştirdiği ve *Komünist Manifesto*'da ortaya koyduğu model. Bu modelin kökeninde Brenner'e göre Adam Smith ve onun tarihsel gelişim teorisi (dört aşamalı tarih teorisi) var.[71] Onun da temeli kendiliğinden gelişen iş bölümüne dayanıyor: iş bölümü geçim tarzlarını belirliyor, geliştikçe geçim tarzlarını

66 Bu metinler genelde az bilinen ve az tartışılmış metinler: Robert Brenner, "Marx's First Model of the Transition to Capitalism", Bernard Chavance (derl.), *Marx en perspective. Actes du colloque organisé par l'École des hautes études en sciences sociales*, Paris, Ocak 1983, Paris, EHESS, 1985, s. 203-230; Robert Brenner, "Bourgeois Revolution and Transition to Capitalism", A.L. Beier, D. Canadine, J.M. Rosenheim (derl.), *The First Modern Society*, *Essays in English History in Honour of Lawrence Stone*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, s. 271-304. Ellen Meiksins Wood, George Comninel, Benno Teschke ve Charles Post bu metinleri temel alarak ilerleyen diğer Politik Marksistlerdir.

67 Robert Brenner, "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe", *Past and Present*, cilt 70, sayı 1, 1976, s. 30-75; Robert Brenner, "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism", *New Left Review*, sayı 104, 1977, s. 25–92; Robert Brenner, "The Agrarian Roots of European Capitalism" *Past and Present*, sayı 97, 1982, s. 16-113.

68 Robert Brenner, "The Rises and Declines of Serfdom in Medieval and Early Modern Europe", M. L. Bush (derl.), *Serfdom & Slavery: Studies in Legal Bondage*, Harlow: Longman, 1996; Robert Brenner, "The Low Country in the Transition to Capitalism", *Journal of Agrarian Change*, cilt 1, sayı 2, 2001, s. 169-241; Robert Brenner ve Christopher Isett, "England's Divergence from China's Yangzi Delta: Property Relations, Microeconomics, and Patterns of Development", *The Journal of Asian Studies*, cilt 61, sayı 2, 2002, s. 609-662.

69 Çetinkaya, "Fransız Devrimi'nin Çalkantılı Tarih Yazımı".

70 Brenner, "Bourgeois Revolution…"; "Marx's First Model…".

71 Brenner burada Ronald Meek'in (*Social Science and the Ignoble Savage,* Cambridge: Cambridge University Press, 1976'daki) analizini izliyor.

değiştiriyor, diğer deyişle iş bölümü üretici güçlerin gelişim seviyesini belirliyor, ama aynı zamanda genişleyen piyasayla gelişiyor, "sınıf ve mülkiyetin toplumsal ilişkilerini" belirliyor. Feodalizmden kapitalizme geçiş eski feodal toplum içinde sürekli büyüyen dünya ticaretinin gelişmesi ve bu süreçte burjuva toplumunun olgunlaşması sonucu gündeme geliyor.[72]

İkinci model, üzerinde külliyetli bir eser vermemiş olsa da, Marx'ın daha sonraki çalışmalarına *Grundrisse* ve *Kapital*'e dayanıyor. Bu modelin temel ilkesi toplumsal yeniden üretimi mümkün kılan ve yapılandıran "toplumsal-mülkiyet ilişkisi" kavramının açıkladığı üretim biçimidir. Feodalizmden kapitalizme geçiş bir taraftan kendi geçim araçlarına bireysel olarak sahip köylü üreticiler sınıfı, diğer tarafta ekonomi-dışı zorla köylü üreticilerden artık çekerek kendilerini yeniden üreten yönetici ve sömürücü sınıfın çatışmalı yeniden üretiminden kaynaklanmaktadır. Bu modelin nihai hedefi "ilk birikim"i açıklamaktır. Ama bu, Adam Smith'teki gibi yatırım fonlarının birikmesi anlamında değildir, feodal üretim tarzını oluşturan temel toplumsal-mülkiyet ilişkilerinin bir dizi toplumsal süreçle yıkılması, feodal toplum derebeylerinin ekonomi-dışı zorla rant alma kapasitelerini kaybetmeleri, köylülerin geçim araçları zilyetliğinden kopmaları ile kendilerini dönüştürmesini içerir.[73]

Brenner iş bölümünün genişlemesi üzerine kurulu birinci modelin kendiliğinden gelişen burjuva toplumu ve feodalizmin çözülüşünü ticaret ve üretim güçlerinin gelişimi üzerinden açıkladığını, böylelikle bizleri İngiliz İç Savaşı'nı bir burjuva devrimi olarak ilan etmeye yönelttiğini söylüyor ve nedenselliği şöyle özetliyor[74]:

> Şematik olarak konuşursak, şu teoriye ulaşırız: üretici güçlerin gelişimi, aşağıdaki nedensel zincire uygun olarak, geçim tarzının evrimindeki birbirini izleyen aşamaları belirler: üretici güçlerin gelişimi → işbölümünün gelişimi (uzmanlaşma ve işbirliği) → zihinsel ve kol emeği arasındaki bölünmenin biçimi → sınıf ve mülkiyet ilişkilerinin doğası (malzeme, araç ve emek ürününün dağılımı) → devletin biçimi.[75]

Brenner'e göre Marx bu modeli bağlamında burjuva devrimini ele alırken liberal tarihçileri izlemektedir:

> *Komünist Manifesto*'da ve 1840'ların sonundaki diğer çalışmalarında, 19. yüzyılın başlarında liberal Fransız tarihçiler –özellikle François Mignet, Augustin Thierry ve François Guizot– tarafından ortaya konan çizgileri takip eden Marx, yukarıdaki şemayı kendi burjuva devrimi kavramıyla tamamladı. Böylece Marx, erken modern dönemde burjuvazi ve mutlak monarşinin, ortak düşmanları olan asalak feodal soyluluğu yok etmek için ittifak kurmasına ulaşmıştır. Daha sonra, burjuvazi güçlendikçe, mutlak monarşi tekrar eski soyluluğa yönelmiştir... Feodalizmden geriye kalan şey artık etkin bir şekilde mutlakiyetçi devletin kendisi tarafından

72 Brenner, "Bourgeois Revolution…", s. 272.
73 A.g.y., s. 272-273.
74 İkinci model ise toplumsal-mülkiyet ilişkilerine odaklanarak ilk modelin zayıflıklarının üstesinden geliyor, İngiltere'de kapitalizmin gelişiminin kendine özgü yönünü (tarımsal kapitalizmin gelişimi üzerinden) ortaya koyuyor (a.g.y., s. 273). Biz burada konumuzun sınırları çerçevesinde ikinci modelin tartışmasına girmeyeceğiz. Metnin bundan sonraki bölümünde model derken okuyucunun aklına lütfen ilk model gelsin.
75 A.g.y., s. 276.

> oluşturulmaktadır... Devletin mutlakiyetçi vergileri, burjuvazinin mülkiyetinden özgürce yararlanması ve üretici güçleri geliştirmesi üzerinde bir engel oluşturmaktadır. Dolayısıyla burjuva devrimi, bu dışsal politik-parazit engelleri kırma ve süregelen ekonomik evrimin devamını kolaylaştırma işlevi görür.[76]

Ama Brenner'e göre Marx'ın modelinin ortaya koyduğu mekanik determinizme bağlı geçişte aslında burjuva devrimine yer yoktur: model kentlerde burjuva toplumunun gelişiminden yola çıkmakta, feodalizmin aşılmasını ticaretin gelişmesine bağlamaktadır, bir toplumdan başka bir topluma geçiş sorunu mevcut değildir; burjuva toplumu kendi kendine geliştiği ve feodalizmin çözülmesine vesile olduğu için burjuva devrimi pek de gerekli değildir.[77] Brenner bu çelişkinin kökeninde Marx'ın 1840'lardaki tarih incelemelerinde 18. yüzyıl Aydınlanması'nın mekanik materyalizminden beslenen Adam Smith'i sıkı sıkıya izlemesinin yattığını iddia etmektedir.[78]

Adam Smith'in tarihsel analizini ise Brenner şu şekilde özetlemektedir: Smith *Ulusların Zenginliği*'nin 1. Kitabında bireysel çıkarların yönlendirdiği insanların uzmanlaşmasını, mübadele ilişkilerine girmelerini (iş bölümü ve piyasanın gelişimini) ele almış, daha öncesindeki çalışmalarında da dört aşamalı tarih teorisinin ilk uygulayıcılarından olmuştur. Bu aşamalı teori geçim tarzlarındaki (avcı-toplayıcılıktan, çobanlığa, oradan yerleşik tarım ve ticari topluma) tarihsel evrimi izler. Ticari toplum kendini ilk olarak Antik Dünya'da göstermiştir ama barbarların istilasıyla çözülmüştür, sonrasında insan doğası kendini yeniden baskın kılabilmiş, düzen sağlanmış, ticaret ve kentler gelişmiştir. Smith burada kendine göre bir burjuva devrimi keşfeder. Kentler ve monarşi soylulara karşı ittifaka girerler, kentler feodal kontrol ve harç yükünden kurtulurlar, özgürlüklerini kazanırlar. Önündeki engeller ortadan kalkınca ticari toplum doğal gelişimini izler. Kırda soylular artan tüketimlerini karşılayabilecek parayı elde edebilmek için hizmetlilerini serbest bırakırlar. Toprak üzerindeki bazı geleneksel kiracılar rekabetçi kira sözleşmeleri çerçevesinde ticari çiftçilere dönüştürürler, diğerleri kentlere gitmeleri için serbest kalırlar. Kısaca ticaret soyluların toprak üzerinde mutlak mülkiyetlerini ve nihayetinde kapitalist mülkiyet ilişkilerini tesis eder.[79]

Marx'ın 1840'larda geliştirdiği tarihsel materyalist perspektifin Adam Smith'in çizgisini takip ettiği Brenner'e göre açıktır. Marx da Smith gibi tarihsel evrimi ve iktisadi gelişme dinamiğini rekabet ve ticarette, buna bağlı olarak iş bölümünün genişlemesinde ve geçim tarzlarının evriminde görür. Smith'in burjuva devrimi kentli sınıflar ve monarşinin soylulara karşı ittifakı ile iktisadi gelişmenin başlangıcıdır; Marx'ta ise klasik burjuva devrimleri sürecin nihayete ermesi için 17. ve 18. yüzyıllarda gündeme gelmiştir. Ama her iki durumda da feodallere karşı bir devrim kentsel sanayinin gelişimi için gereklidir. Zaten Marx da liberal tarihçilerin etkisi

76 A.g.y., s. 278-279.
77 A.g.y., s. 280.
78 A.g.y., s. 280. Comninel de Brenner'in izinde bunu tekrarlar: "Bununla birlikte, Marx ve Engels'in aslında 'geçim tarzı' tarafından temsil edilen basit liberal materyalizmden, asla tamamen reddetmedikleri bir dizi talihsizlikle etkilendikleri de görülecektir" (Comninel, *Rethinking the French Revolution*, s. 67).
79 Brenner, "Bourgeois Revolution…", s. 280-281.

altında olduğu 1840’lı yıllardaki çalışmalarında, Orta Çağ kentsel devriminin burjuva toplumunun gelişimi için önemini vurgulamıştır. [80]

Peki dört aşamalı tarih teorisi ile burjuva devrimi kavramı nasıl bir araya gelmiştir? Burada Brenner’in altını çizdiği nokta, Smith’le bağı bilinen Hume’ün (Marx’ın aşina olduğu) Fransız liberal tarihyazımına etkisinin, özellikle de burjuva devrimi düşüncesine kaynaklık etmesi bağlamında, kuvvetli olduğudur. [81]

Diğer taraftan, Brenner’e göre, Marx’ın teorisinde sınıf ve mülkiyet ilişkileri üretim güçlerinin gelişimine, iş bölümünün gelişim derecesine bağlıdır, dolayısıyla sınıf ilişkileri ve sınıf mücadeleleri bağımsız değil aksine bağımlı değişkendirler, pasif roldedirler. Dolayısıyla, Marx’ın anlatısının Smith’in anlatısından bir farkı kalmamaktadır:

> Önemli olan nokta, Marx’ın sınıf ve mülkiyet ilişkilerinin yerine dair anlayışının, bu erken dönem çalışmalarında açıkça tekno-fonksiyonalist olmasıdır. Dolayısıyla, emek süreci içindeki rollerin yapısı (birim içindeki iş birliği) teknik olarak üretim sürecinin doğası tarafından belirlenir; buna karşılık, emek süreci içindeki rollerin yapısı (birim içindeki iş birliği), zihinsel ve kol emeği arasındaki ayrımı belirlemesi nedeniyle, sınıf ilişkilerinin yapısını oluşturur; sonuç olarak, sınıfları oluşturan bireyler bunu emek süreci içinde teknik olarak oluşturulmuş rolleri işgal etmeleri nedeniyle yaparlar. Dolayısıyla sınıf ve mülkiyet ilişkilerinin evrimi, emek sürecinin evrimini (birim içindeki iş birliği) belirlemesi yoluyla üretici güçlerin evrimi tarafından belirlenir. Sonuç olarak, görünenin aksine, sınıf ilişkileri ve sınıf mücadeleleri Marx’ın erken dönem tarihsel evrim anlayışında aktif ve belirleyici bir rolden ziyade pasif ve belirlenmiş bir konuma sahiptir. Marx, elbette, evrimsel şemasının her aşamasına damgasını vuran sınıf mücadelelerinin doğasını ortaya koymaya özen göstermiştir. Ancak sonuçta bu mücadeleler, üretici güçlerin ilerlemesi yoluyla iş bölümünün temel ve amansız gelişiminin yalnızca etkileridir. Çünkü üretici güçlerin gelişimi, iş bölümünün büyümesini belirlemesi nedeniyle, sınıf ve mülkiyet ilişkilerinin gelişimini de belirler. Marx, sınıf ve mülkiyet ilişkilerini iş bölümünün uzantıları haline getirerek, Smith’in tarihsel materyalizminden kopmak yerine onu geliştirmiş olur.[82]

Bu aşamada Robert Brenner’in de en az Çetinkaya (ve Samuelson) kadar, Marx’ın ekonomi politiğin eleştirisi kavramından pek bir şey anlamadığı görülüyor. Yine Savran’a dönecek olursak, Smith’in kapitalist toplumu dört aşamalı tarih anlayışı çerçevesinde dördüncü aşamadaki ticari toplumla bir tutmasıyla kapitalizmi öbür üretim tarzları ile aynı statüde özgül bir üretim tarzı olarak gördüğü ve analiz ettiğinin altını çizmek gerekir.[83] Savran’a göre “siyasal iktisatçıların yanılgısı kapitalist ilişkilerin insan doğasına uygun, bu yüzden de evrensel ve sonsuz olduğu varsayımından kalkmalarıdır”, onlara göre dörtlü aşamada yer alan diğer geçim sistemleri insan doğasına uygun olmadığı, insan doğasının potansiyellerini karşılayamadıkları için ortadan kalkmışlardır. “Bu yaklaşımın en iyi örneği Adam Smith’in iş bölümünün gerekli koşulu olarak sunduğu mübadeleyi insan doğasındaki içkin eğilimlere bağlayarak, kapitalizmi ebedileştirmesidir.” Ama Marx’ın ekonomi politiğin eleş-

80 A.g.y., s. 282-283.
81 A.g.y., s. 283.
82 A.g.y., s. 284-5.
83 Savran, “Siyasal İktisadın Eleştirisi”, s. 77.

tirisinin temeli kapitalizmi insan doğasına uygun özellikleriyle evrensel ve sonsuz değil, tarihî olarak belirlenmiş, belirli bir hayat süreci olan bir üretim tarzı olarak ele almasıdır.[84]

Buna rağmen Ronald Meek gibi bazı yazarlar Smith'in (İskoç Tarih Okulu'nun diğer üyeleri Adam Ferguson, William Robertson ve John Millar gibi) ortaya koyduğu dört aşamalı tarih perspektifini (Smith'in emek-değer teorisi ile birlikte) tarihsel maddeciliğin temeli olarak görebilmişlerdir.[85] Brenner de Meek'e dayanarak Marx'ın Smith'in izinde bir analiz yürüttüğünü iddia edebilmiştir. Savran'ın da ifade ettiği üzere, aslında Meek ve Brenner gibi bakınca, Adam Smith'in Marx öncesi bir Marksist olması sonucu ortaya çıkmaktadır.[86]

Bu durumda şu soru gündeme geliyor; Marx gerçekten de dört aşamalı tarih anlayışını mı izlemiştir?[87] Bu soruyu cevaplayabilmek için Meek'in yaklaşımını farklı bir perspektiften oldukça yetkin bir şekilde eleştiren Norman Levine'a bakmak gerekir.[88] Levine, Marx'ın tarihsel materyalizminin entelektüel kökeni için İskoç Aydınlanması'ndan ziyade Alman Tarihsel Hukuk Okulu'nu (ve Barthold-Georg Niebuhr'u) işaret etmiştir. Farklı bir perspektiften yaklaşsa da Levine da Savran gibi Marx'ın tarihsel materyalizmde iş bölümü ve mübadeleden ziyade üretim ilişkileri ve tarzını öne çıkardığını vurgulamaktadır. Marx'ın üretimi mübadeleye önceleyen analizi *Alman İdeolojisi*'ndeki yer alan şu pasajda görülebilir:

> İnsanlar hayvanlardan bilinçle, dinle ya da başka herhangi bir şeyle ayırt edilebilir. İnsanlar, kendi geçim araçlarını *üretmeye* başlar başlamaz kendilerini hayvanlardan ayırmaya başladılar. Bu, onların fiziksel yapılarının koşulladığı bir adımdır. İnsanlar kendi geçim araçlarını üretirken, dolaylı olarak kendi maddi yaşamlarını üretirler.
>
> İnsanların kendi geçim araçlarını üretme tarzı, her şeyden önce halihazırda buldukları ve yeniden üretmeleri gereken geçim araçlarının niteliğine bağlıdır. Bu üretim tarzı, yalnızca bireylerin fiziksel varlığının yeniden üretimi olarak görülmemelidir. O şimdiden, daha çok, bu bireylerin gerçekleştirdiği belirli bir faaliyet biçimi, hayatlarını ifade etmenin belirli bir biçimi, belirli bir yaşam tarzıdır. Bireylerin hayatlarını ortaya koyuş tarzı, onların ne olduklarını da ortaya koyar. Dolayısıyla, onların ne oldukları üretimleriyle – ne ürettikleriyle olduğu kadar nasıl ürettikleriyle de- örtüşür. Bu nedenle, bireylerin ne oldukları, onların maddi

84 A.g.y., s. 78.

85 Ronald D. Meek, "The Scottish Contribution to Marxist Sociology", *Economics and Ideology and Other Essays, Studies in the Development of Economic Thought*, London: Chapman and Hall, 1967, s. 34-50; Ronald D. Meek, "Smith, Turgot and the 'Four Stages' Theory", *History of Political Economy,* cilt 3, sayı 1, 1971, s. 9-27; Meek, Social Science and the Ignoble Savage.

86 Savran, "Siyasal İktisadın Eleştirisi", s. 78.

87 Bu bağlamda konumuzla ilgili önemli bir çalışmada Nygaard'ın (*History and the Formation of Marxism,* s. 207-221), bizim gibi Marx'ın burjuva tarihçilerle ilişkisini eleştirel ekonomi politik bağlamında tartışsa da bizden farklı olarak dört aşamalı tarih anlayışı konusunda Brenner'le aynı konumda kaldığını vurgulayalım. İlginçtir ki hem Neil Davidson hem de Alex Callinicos Brenner'e (ve diğer Politik Marksistlere) eleştirel yaklaşsalar da dört aşamalı tarih anlayışının *Alman İdeolojisi*'ne ve Marx'a etkisi konusunda Brenner ile aynı fikirdedirler (bkz. Davidson, *How Revolutionary…*, s. 114 vd.; Neil Davidson, "How Revolutionary Were the Bourgeois Revolutions?", *We Cannot Escape History: States and Revolution,* Chicago: Haymarket Books, 2015, s. 26; Callinicos, "Bourgeois Revolutions …", s. 162).

88 Norman Levine, "The German Historical School of Law and the Origins of Historical Materialism", *Journal of the History of Ideas*, cilt 48, sayı 3, 1987, s. 431-451.

üretim koşullarına bağlıdır.[89]

Bu çerçevede üretim üzerinden tanımlanan toplumda iş bölümü bireylerin çıkarları arasındaki çelişkiyi de içerir:

> İş bölümü … tek tek bireylerin ya da ailenin çıkarları ile birbirleriyle ilişki içinde bulunan tüm bireylerin ortaklaşa çıkarları arasındaki çelişkiyi içerir. Öyle ki bu ortaklaşa çıkar, yalnızca tasavvurda "genel çıkar" olarak değil, aksine öncelikle gerçeklik içinde, işin bölüştürüldüğü bireyler arasındaki karşılıklı bağımlılık biçiminde ortaya çıkar. Ve nihayet iş bölümü bize, insanlar doğal toplum içinde bulundukları sürece, yani özel ve ortak çıkar arasındaki bölünme mevcut olduğu sürece, yani faaliyetin gönüllü olarak değil de doğal haliyle bölünmüş olduğu sürece; insanın kendi eyleminin, kendisine yabancı, karşısına dikilen bir güç haline geldiğinin ve ona egemen olacağı yerde kendisini boyunduruk altına aldığının ilk örneğini sunar.[90]

Çıkarların çelişkisinin kökeninde mülkiyet ilişkileri yatmaktadır, dolayısıyla üretim ilişkileri ve tarzına odaklanmak da bizi mülkiyet ilişki ve tarzlarına yöneltmektedir. Brenner'in "toplumsal-mülkiyet ilişkileri" kavramı çerçevesinde ele aldığı bu yaklaşımı Brenner'in ileri sürdüğü gibi *Grundrisse* ve *Kapital*'de değil daha öncesinde *Alman İdeolojisi*'nde açıkça görmek mümkündür. Levine'a göre:

> Marx'ın *Alman İdeolojisi*'nde (1845-46) tarihsel materyalizmin iki temel önermesi ilk kez dile getirilmiştir: üretim araçları ve biçimi çelişkisi ve "mülkiyet biçimi"nin ekonomik formasyon üzerindeki belirleyici etkisi. Bu iki temel önermeden benim sözlerim yalnızca "mülkiyet biçimi" sorununa yönelik olacaktır. Marx için "mülkiyet biçimi", daha sonra sosyo-ekonomik bir formasyonun yapılandırılmasında belirleyici bir güç haline gelen bir üretim ilişkisi anlamına geliyordu.[91]

Marx mülkiyet tarzlarının belirleyiciliğini *Alman İdeolojisi*'nde şöyle ifade eder:

> İş bölümündeki çeşitli gelişim aşamaları, bir o kadar farklı mülkiyet biçimlerini temsil eder: yani, iş bölümünün mevcut durumu, aynı zamanda, emeğin maddesi, araç-gereçleri ve ürünü bakımından bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini de belirler.[92]

Bu çerçevede Marx ilk mülkiyet biçimi olarak kabile mülkiyetini görür, gelişmemiş bir üretim aşamasında geçerlidir; iş bölümü sınırlıdır, aile içi doğal iş bölümünün genişletilmesinden ibarettir; topluluk kabile reisleri, kabile üyeleri ve kölelerden oluşur. İkinci mülkiyet biçimi, birkaç kabilenin bir araya gelmesi ve bir kent içinde yerleşmeleriyle doğan, köleliğin sürdüğü antik komün ya da devlet mülkiyetidir. Komün mülkiyetinin yanında (önce taşınabilir, sonra taşınmaz mülklerde) özel mülkiyet de gelişir. İş bölümü kadar yurttaşlarla köleler arasındaki sınıf ilişkileri de göreli olarak gelişkindir. Üçüncü mülkiyet biçimi feodal mülkiyet ya

89 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez, 2. Basım, İstanbul: Evrensel Yayın Basım, 2013, s. 30.
90 A.g.y., s. 41.
91 Levine, "The German Historical School…", s. 433.
92 Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 30.

da zümre mülkiyetidir, kabile ve komün mülkiyeti gibi bir topluluğa dayanır, bu topluluk ağırlıklı olarak kırda örgütlenmiştir; bu topluluğun karşısında köleler değil kırda serfleşmiş köylüler, kentte kendi sermayesiyle kalfalara hükmeden bireyin kişisel emeği vardır; kentlerle kır arasında karşıtlık gündeme gelir; sınırlı bir iş bölümü geçerlidir.[93]

Levine, Marx'ın *Alman İdeolojisi*'nde ortaya koyduğu, bizim de alıntılarla göstermeye çalıştığımız, tarihsel materyalist perspektifin dört aşamalı tarih teorisinin oldukça uzağında olduğunun altını çizer:

> Dört aşamalı teori tarihsel materyalizmden farklıydı çünkü farklı "mülkiyet biçimleri"nin bir analizi değildi. Doğal hukuk geleneğini takip eden İskoç konjonktürel tarihi, temelde sürü, toprak, meta, sermaye olarak mülkiyetle ve mülkiyetin bu farklı aşamalarının bireyselliği korumaya yönelik yasaları ve ardından özel benliğin ve onun mülkiyet hakkının yansımaları olan siyasi kurumları nasıl ürettiğiyle ilgiliydi. *Alman İdeolojisi*'nden bu pasaj okunduğunda, Marx'ın mülkiyetten ziyade çeşitli "mülkiyet biçimleri" ve bunların bütün bir ekonomik formasyonu nasıl etkilediği ile ilgilendiği görülmektedir. *Alman İdeolojisi*, tarihsel materyalizmin karşılaştırmalı ekonomik antropoloji üzerine koyduğu odağı, çeşitli "mülkiyet biçimleri" ve mülkiyet ilişkilerinin farklı ekonomik formasyonlara nasıl benzersiz yapılar kazandırdığı üzerine bir çalışma olduğunu göstermektedir.[94]

Peki mülkiyet tarzlarına yoğunlaşan bu perspektifin kaynağı nedir? Marx 1835'te Bonn Üniversitesi'nde başladığı hukuk eğitimine 1836'da Berlin Üniversitesi'nde devam etmiştir. Bu dönemin Berlin Üniversitesi bünyesindeki hukukçular ve onların yarattığı tartışma ortamıyla hararetli bir merkez durumdadır. Bir tarafta Anton Friedrich Justus Thibaut'nun temsil ettiği, doğal hukuk teorisini temel alarak 1804 tarihli Fransız Medeni Kanunu örneğinde tarihsel ve toplumsal kopuşların altını çizen evrensel ve rasyonel kanunlaştırma önerilerini ortaya koyan Hegel'in izindeki felsefi okul, diğer tarafta Friedrich Karl von Savigny'nin başını çektiği, kökenini toplumların tarihsel gelişiminde, gelenek, görenek ve inançlarda bularak, Roma hukukuna bu bağlamda ayrı bir önem atfeden, tarihsel ve toplumsal sürekliliklerin altını çizen tarihsel hukuk anlayışını ortaya koyan tarihsel hukuk okulu 1810'lardan bu yana rekabet halindedir. Marx'ın eğitimi sırasında ilk önce tarihsel hukuk okuluna sonra Hegelci bir perspektiften eleştiri geliştirerek felsefi okula meylettiğini biliyoruz.[95] Levine Marx'ın 1842'de *Rheinische Zeitung*'da yayımlanan "Tarihsel Hukuk Okulunun Felsefi Manifestosu" makalesi ile geliştirdiği Hegelci eleştirinin, 1846'da *Alman İdeolojisi*'ndeki idealizm eleştirisi ile sonladığını, Hegel'den uzaklaşarak tarihin materyalist yorumuna bu sefer tarihsel hukuk okulu üzerinden yelken açtığını ileri sürmektedir.[96]

Bu çerçevede Marx'ın *Alman İdeolojisi*'nde mülkiyet tarzlarına dair vurgusunun kökeninde yer alan tarihsel hukuk okulunun temel metninin Savigny'nin zilyetlik (*possession*) üzerine yazdığı kitap olduğu muhakkaktır.[97] Savigny bu kitapta zilyet-

93 A.g.y., s. 31-33.
94 Levine, "The German Historical School…", s. 436.
95 Kaya, "Genç Marx…".
96 Levine, "The German Historical School…", s. 444.
97 Friedrich Karl von Savigny, *Traité de la possession d'après les principes du droit romain*, (Al-

liği ortaya çıkaran haklardan ziyade zilyetliğin doğurduğu haklar üzerinde durmaktadır. Başka bir deyişle zilyetlik, kişilerin şeylerle ilişkisi değil, kişilerin kişilerle ilişkisi bağlamında tartışılmaktadır. Bunu da, Roma mülkiyet hukukundaki medeni zilyet (*civil possession*), zilyet (*possession*), doğal zilyet (*natural possession*) ayrımıyla, zamanaşımı ile iktisap (*usucapio*) ve hacir, yani zilyetliğin korunması (*interdiction*), kavramları altında incelemektedir. Savigny'nin zilyetlik üzerine geliştirdiği perspektif kendini *Alman İdeolojisi*'nde şöyle, ama yine onu aşarak ve muhafaza ederek, göstermektedir:

> Antik toplumda olduğu kadar Ortaçağ'da da mülkiyetin ilk biçimi Romalılarda esas olarak savaşla, Cermenlerde ise sığır yetiştiriciliği ile belirlenen kabile mülkiyetidir. Antik halklarda birçok kabile tek bir kent içinde bir arada yaşadığı için, kabile mülkiyeti devlet mülkiyeti olarak, bireyin bu mülkiyet üzerindeki hakkı salt bir *possessio* olarak ortaya çıkar. Ne var ki tüm bir kabile mülkiyetinde olduğu gibi, bu da yalnızca toprak mülkiyeti ile sınırlıdır. Gerçek anlamda özel mülkiyet, modern uluslarda olduğu gibi antiklerde de taşınabilir mülkiyetle başlar (Kölecilik ve topluluk) (dominium ex jure Quiritum). Ortaçağ'da doğup gelişen uluslarda kabile mülkiyeti, çeşitli aşamalardan geçerek – feodal toprak mülkiyeti, korporatif taşınabilir mülkiyet, manifaktür sermayesi- büyük ölçekli sanayi ve evrensel rekabet tarafından belirlenen modern sermaye aşamasına, yani komünal bir kurumun bütün görünümlerinden sıyrılmış olan ve devletin mülkiyetin gelişimi üzerinde etkide bulunmasına olanak tanımayan saf özel mülkiyet aşamasına ulaştı. İşte bu modern mülkiyete, modern devlet karşılık gelir. Mülk sahiplerinin vergiler yoluyla yavaş yavaş ele geçirdikleri modern devlet, devlet borçlanmaları yüzünden tamamen bu mülk sahiplerinin eline düşmüş ve varlığı, borsadaki devlet tahvillerinin yükselip düşmesinde gördüğümüz gibi, bütünüyle mülk sahiplerinin, yani burjuvazinin verdiği krediye bağımlı hale gelmiştir. Artık bir zümre değil bir sınıf olması yalın gerçeği, burjuvaziyi artık yerel değil ulusal ölçekte örgütlenmeye ve kendi olağan çıkarlarına genel bir biçim vermeye itti. Özel mülkiyetin topluluktan ayrılıp kopmasıyla birlikte devlet, burjuva toplumun yanı sıra ve burjuva toplumunun dışında, tamamen ayrı bir varlık haline geldi. Ancak, bu devlet burjuvazinin hem içsel hem de dışsal amaçları nedeniyle, kendi mülklerini ve çıkarlarını karşılıklı olarak güvence altına almak için benimsemek zorunda kaldığı örgütlenme biçiminden başka bir şey değildir.[98]

Şimdi Marx'ın tarihsel materyalizm perspektifinin dört aşamalı tarih teorisini izlediği iddiasını bir kenara bırakalım, Brenner'in Marx'ın 1840'larda sınıf mücadelesini bağımlı değişken olarak kabul ettiği iddiasına bakalım. Kreuznach defterlerinden biliyoruz ki Marx, Jakobenler'den *Convention*'a seçilmiş (Girondin'lere yakın bir hat izleyen) Jacques-Charles Bailleul'ün 1818'de yazdığı (Germaine de Staël'in Fransız Devrimi üzerine çalışmasını eleştirerek) Devrim savunusuna giriştiği kitabı[99] okuyor ve notlar alıyor.[100] Marx, Bailleul'ün kitabını izleyerek feodal

mancadan Fransızcaya çev. Jules Beving) Société belge de librarie Hauman et comp., Brüksel, 1840 [1803].

98 Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 65.

99 *Examen critique de l'ouvrage posthume de Madame de Staël ayant pour titre "Considérations sur les principaux événements de la Révolution française",* Paris: chez Ant. Bailleul, 1818.

100 Claude Mazauric, "Aux sources de la connaissance par Marx de la Révolution française: note sur Jacques-Charles Bailleul, Conventionnel de la Seine-Inférieure et Historien de la Révolution", *Annales de Normandie*, cilt 39, sayı 2, 1989, s. 219- 229.

rejimdeki mülkiyet hukuku ile Devrim'in tesis ettiği yeni mülkiyet düzenin farklılıklarını ortaya koyuyor ve bunu da sınıf mücadelesi üzerinden şöyle okuyor:

> Feodal sistemde toprak mülkiyeti her şeydi: toprak mülkiyeti toplumsal düzeni oluşturuyordu; kimin emredeceğini ve kimin itaat edeceğini belirliyordu; kişi şatoda mı yoksa yan evde mi doğduğuna bağlı olarak özgür ya da köle, efendi ya da serf, lord ya da kötü adamdı: tüm haklar mülkiyete bağlıydı, insana ise hiçbir şey bağlı değildi. Serflere verilen ilk taviz feodalizme ölümcül bir darbe oldu: hiçbir şey olmayan insanı her şey olan topraktan ayırdı. Bu ilk önlem feodalizm ile insanlık arasındaki savaşa yol açtı: insanlık sadece mülkiyete atfedilen hakları talep etti. Devrim bu büyük davayı karara bağladı; sonuç, mülkiyetin insan üzerinde her hakka sahip olması yerine, insanın mülkiyet üzerinde her hakka sahip olmasıydı: o andan itibaren, akıl veya yasalar rejimi feodalizm rejiminin yerini aldı. Bunun zorunlu bir sonucu olarak, tıpkı hakların yer değiştirmesi gibi, toplumdaki düzen ilkesi de doğasını değiştirmek zorunda kaldı.[101]

Sınıf mücadelesi, *Alman İdeolojisi*'nde de, bu sefer sınıfların da adını koyarak, kendine yer bulmakta, tarihin sürükleyicisi olmaktadır. Burada Marx'ın, Çetinkaya'nın düşündüğü gibi, soylulara karşı burjuvaziyi değil serfleri koyduğu da açık olarak görülmektedir:

> … [B]irilerinin –azınlık– payına gelişimin tekeli düşerken, diğerlerinin –çoğunluk– payına, en zorlu ihtiyaçlarını karşılayabilme mücadelesini sürdürmeleriyle şimdilik (yani yeni devrimci üretici güçler ortaya çıkana dek) her türlü gelişimden dışlanmak düştü. Böylelikle toplum şimdiye dek daima bir çelişkinin sınırları içerisinde gelişim gösterdi. Bu çelişki, Antikçağ'da özgür yurttaşlarla kölelerin, Ortaçağ'da soylulukla serflerin, modern zamanlarda da burjuvaziyle proletaryanın çelişkisidir.[102]

Marx *Alman İdeolojisi*'nde tarihin lokomotifi olarak sınıf mücadelesini görürken gelişmişlik ritimlerindeki farklılıklar ve bunun doğurduğu eski ve yeni formların birlikteliğini, yani eşitsiz ve bileşik gelişme dinamiklerini de tespit etmektedir[103]:

> Nitekim, bizim bakış açımıza göre, tarihteki tüm çatışmaların kökeninde üretici güçler ile ekonomik ilişki biçimi arasındaki çelişki yatar. Ayrıca, bir ülkede çatışmalara yol açması için bu çelişkinin mutlaka o ülkede son raddeye ulaşmış olması gerekmez. Uluslararası ekonomik ilişkilerin genişlemesi sonucu ileri sanayi ülkeleri arasında baş gösteren rekabet, sınai bakımdan daha geri kalmış ülkelerde de benzer bir çelişkinin doğmasına yeter (örneğin, İngiliz sanayisinin rekabeti Almanya'daki gizli proletaryanın ortaya çıkmasına neden olmuştur).[104]

Eski ve yeni formların çatışmaları sürekli devrim dinamiklerini de tetiklemekte-

101 *MEGA (Marx-Engels-Gesamtausgabe)*, cilt 4, s. 2-63, 102-103, 166 ("Cahiers de Kreuznach", 1-5, 1843-1845)'dan Mazauric, "Aux sources …" s. 226.
102 Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 372.
103 Brenner'in çalışmalarında ise kapitalizm ve öncesi gece ve gündüz gibidir. Kapitalizm öncesi ekonomi-dışı zor, kapitalizmde ekonomik zor hakimdir. Sınıf mücadelesi sonucu kapitalizm ortaya çıkar ama sınıf mücadelelerinin doğurduğu sınıfsal dönüşümlere, eski ve yeni formların birlikteliğine ve sıçramalara yer yoktur. Bu çerçevede eşitsiz ve bileşik gelişme ve sürekli devrim dinamiklerini es geçen, doğrusal bir tarih okuması ile karşı karşıya olduğumuzu söylemeliyiz.
104 A.g.y., s. 75.

dir. Marx’ın Almanya’da 1848’deki gelişmeler bağlamında ortaya koyduğu (yukarıda da alıntıladığımız) sürekli devrim perspektifinin Fransız Devrimi’nden esinlendiğini de ayrıca not etmek gerekir. Löwy’nin de altını çizdiği üzere, Marx ve Engels 1850’de Komünistler Birliği’ne yazdıkları genelgede Fransız Devrimi’nin 1789-1794 aşamasından ders çıkararak Alman devriminde proleterlere sürekli devrim görevini biçmektedirler[105]:

> Burjuva demokratların işçilerle çatışmaya gireceği ilk nokta feodalizmin ortadan kaldırılması olacaktır. Birinci Fransız Devrimi’nde olduğu gibi, küçük burjuvalar feodal toprakları köylülere serbest mülkiyet olarak verecek, yani kırsal proletaryayı hayatta bırakmaya ve Fransız köylüsünün şu anda hâlâ içinde bulunduğu aynı yoksullaşma ve borçlanma döngüsünden geçecek bir küçük burjuva köylü sınıfı oluşturmaya çalışacaklardır.
> İşçiler, kırsal proletaryanın ve kendi çıkarları için bu plana karşı çıkmalıdır. El konulan feodal mülkiyetin devlet mülkiyeti olarak kalmasını ve ortak mülkiyet ilkesinin burjuva mülkiyet ilişkilerinin sarsılması sonucu derhal sağlam bir temele kavuşmasıyla, büyük ölçekli tarımın tüm avantajlarıyla birlikte örgütlenmiş kırsal proletarya tarafından işlenen işçi kolonilerine dönüştürülmesini talep etmelidirler. Demokratların köylülerle birleşmesi gibi, işçiler de kırsal proletaryayla birleşmelidir.[106] […]
>
> İşçiler söz konusu olduğunda, her şeyden önce eskisi gibi ücretli işçi olarak kalacakları kesindir; demokrat küçük burjuvazi sadece işçiler için daha iyi ücret ve daha güvenli bir yaşam arzulamakta ve bunu devlet tarafından kısmî istihdam ve hayırseverlik önlemleri yoluyla elde etmeyi ummaktadırlar; kısacası, işçilere az çok örtülü sadakalarla rüşvet vermeyi ve durumlarını o an için katlanılabilir hale getirerek devrimci güçlerini kırmayı ummaktadırlar... Ancak bu talepler proletarya partisi için hiçbir şekilde yeterli olamaz. Demokrat küçük burjuvazi devrimi mümkün olduğunca çabuk ve en fazla yukarıdaki taleplerin gerçekleşmesiyle sonuçlandırmak isterken, ***bizim çıkarımız ve görevimiz devrimi sürekli kılmaktır***, az çok mülk sahibi tüm sınıflar egemen konumlarından uzaklaştırılıncaya dek, proletarya devlet iktidarını fethedinceye ve proleterlerin birliği, sadece bir ülkede değil, dünyanın tüm önde gelen ülkelerinde, bu ülkelerin proleterleri arasındaki rekabetin sona erdiği ve en azından belirleyici üretici güçler proleterlerin elinde yoğunlaştığı noktaya ilerleyinceye dek. Bizim için mesele özel mülkiyetin değiştirilmesi değil, yalnızca ortadan kaldırılması, sınıf karşıtlıklarının yumuşatılması değil, sınıfların ortadan kaldırılması, mevcut toplumun iyileştirilmesi değil, yeni bir toplumun kurulmasıdır.[107]

Zaten “19. yüzyılın toplumsal devrimi şiirini geçmişten değil ancak gelecekten alabilir”.[108] Burjuvazinin ihaneti karşısında devrimin gelişmesi, radikalleşmesi ve sürekli derinleşmesi şarttır. Aksi halde ortaya çıkacak sonuç, Almanya’daki gelişmelerdeki tecrübeyle sabit olduğu üzere yükselen burjuvazinin eski düzenin hâkim sınıflarıyla uzlaşması, emekçi sınıfların bastırılması ile ortaya çıkan “tepe-

105 Mihael Löwy, “Marx et la Révolution française : la ‘poésie du passé’ ”, *Permanence(s) de la Révolution*, Paris: Éditions la Brèche, 1989, s. 245-246.
106 Karl Marx ve Friedrich Engels, “Address of the Central Authority to the League”, *MECW*, cilt 10, s. 284-285.
107 A.g.y., s. 280-281 (vurgu bize ait).
108 Karl Marx, “The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte”, *MECW*, cilt 11, s. 106.

den devrim" olacaktır.[109] "Tepeden devrim" olamayacağını iddia eden Çetinkaya için[110] Engels'in 1848 Devrimi'nin Fransa'daki gelişimi üzerine söylediklerine göz atmakta fayda var:

> [Fransa'da] İki monarşist-hanedan fraksiyonuna [Meşrutiyetçiler ve Orleancılar] bölünmüş bir burjuvazi, ama her şeyden önce finansal operasyonları için huzur ve emniyet talep eden bir burjuvazi, karşısında yenilmiş ama hala bir tehdit oluşturan bir proletarya vardı, küçük burjuvaların ve köylülerin etrafında gittikçe daha fazla gruplaştığı bir proletarya – nihai bir çözüm için kesinlikle hiçbir umut vaat etmese de şiddetli bir patlamanın sürekli tehdidi – durum böyleydi ve sanki üçüncü, sözde demokrat aday Louis Bonaparte'ın darbesi için biçilmiş kaftandı. 2 Aralık 1851'de ordu aracılığıyla gergin duruma son verdi ve Avrupa'nın iç huzurunu sağladı, ama yeni bir savaş dönemini kutsamak için. ***Aşağıdan devrimler evresi şimdilik sona ermişti; bunu tepeden devrimler evresi izledi***.[111]

Marx da "ağır, ürkek ve yavaş" gelişen, "eski bir topluma karşı yeni bir toplumun çıkarlarını değil, eski bir toplum içinde yenilenmiş çıkarları temsil eden", halka ihanet etmeye ve monarşiyle uzlaşmaya meyilli Alman burjuvazisinin[112] egemenli-

109 Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, *Cilt 1 1908-1980*, 5. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2022 [1992], s. 74-75.

110 Çetinkaya tepeden devrim konusunda şunları yazıyor: "Sınıfların ve sınıf mücadelesinin olmadığına ikincil el sağ/muhafazakâr literatür üzerinden inanan sol teorisyenler 'yukarıdan devrim', 'tepeden devrim' gibi kendi içinde çelişkili kavramlar ile teorik bir çıkış ararlar ve yine siyasal/ulusal önderlere bağlamdan kopuk öznellikler ve kudret atfederler. Yukarıdan siyasal süreçlerle bir üretim tarzından başka bir üretim tarzına geçildiği vehmine kapılırlar. Yukarıdan, kitlesiz siyasal dönüşümler anca 'darbe' olabilir ve 'devrim' gibi kavramlarla ilişkilendirilemezler. Çünkü siyasal devrimler ancak ezilenlerin mücadelesine dayanan aşağıdan toplumsal hareketlerdir. Yapısal dönüşümlere göndermede bulunmak için büyük değişikliklere de elbette 'devrim' nitelendirmesi yapılabilir: Tarım Devrimi, Sanayi Devrimi, Kapitalizmin Doğuşu vb. Ancak bunlar da yüzyıllara yayılan dönüşümlerdir. Kısa sürede gerçekleşmezler. Bazı teorisyenler bundan dolayı bu tür dönüşümleri açıklamak için 'pasif devrim' gibi kavramlar da kullanmaktadır. Ancak gerek bu tarz büyük dönüşümlere gerekse de devrim kavramına 'pasif' nitelendirmesini ve sıfatını uygun görmek de ayrı bir garabettir. Bütün bu tür kavramsal gariplikler aşağıda açıklanacağı gibi sınıflara ve sınıf mücadelesine ilişkin bilgisizlikten kaynaklanmaktadır" (Doğan Çetinkaya, "1923 Öncesinde Türkiye'de Kapitalizm, Sermaye ve Burjuvazi", Gökhan Atılgan (derl.), *100 Yıl Sonra Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul: Yordam Kitap, 2023, s. 296-297). Biz bilgisizliklerimizi gidermek için çalışıyoruz ama biraz da kendisi çalışsa, bunun için de Engels ve Gramsci okuyarak başlasa, çok iyi olacak. Biz burada Engels'e kısaca göz atacağız ama konuyu ana ekseninde tutabilmek için Gramsci'ye atıfta bulunmakla yetineceğiz: Antonio Gramsci, "Passive Revolution, Caesarism, Fascism", *The Antonio Gramsci Reader: Selected Writings, 1916-1935,* David Forgacs (derl.), Eric J. Hobsbawm'ın önsözüyle, New York: New York University Press, 2000, s. 246-274.

111 Friedrich Engels, "Introduction to Karl Marx's The Class Struggles in France 1848 to 1850 [1895]", *MECW,* cilt 27, s. 512-513 (vurgu bize ait).

112 "Alman burjuvazisi o kadar ağır, ürkek ve yavaş gelişti ki, feodalizm ve mutlakiyetçilikle tehditkâr bir şekilde karşı karşıya geldiği anda, proletaryayı ve çıkarları ile fikirleri proletaryanınkilerle ilişkili olan orta sınıfın tüm kesimlerini tehditkâr bir şekilde karşısında gördü. Alman burjuvazisi sadece *arkasında* bir sınıfı değil, *karşısında* da tüm Avrupa'yı düşmanca buldu. 1789'daki Fransız burjuvazisinin aksine, Prusya burjuvazisi, eski toplumun temsilcileri olan monarşi ve aristokrasiyle karşı karşıya geldiğinde, modern toplumun tamamı adına konuşan bir sınıf değildi. Kraliyetten olduğu kadar halktan da açıkça farklı, her iki düşmana da karşı güçlü bir eğilimi olan ve her ikisini de her zaman ya önünde ya da arkasında gördüğü için her birine karşı ayrı ayrı kararsız olan bir tür *sosyal tabaka* seviyesine inmişti. İlk andan itibaren halka ihanet etmeye ve eski toplumun taçlı temsilcisiyle uzlaşmaya meyilliydi, çünkü kendisi zaten eski topluma aitti; eski bir topluma karşı yeni bir toplumun çıkarlarını değil, eski bir toplum içinde yenilenmiş çıkarları temsil ediyor-

ğini tesis eden Prusya'daki Mart (1848) Devrimi'nin 1789 Fransız Devrimi'ne göre "ikincil"liğini vurgularken Engels'in sonradan "tepeden devrim" olarak tanımlayacağı devrimlerin ikinci evresinden başka bir şey anlatmamaktadır:

> Prusya'da Mart Devrimi [1848], sözde bir anayasal monarşi *tesis etmeyi*, fiiliyatta ise burjuvazinin egemenliğini *tesis etmeyi* amaçlıyordu. Bir *Avrupa devrimi* olmaktan çok uzak olan bu devrim, geri kalmış bir ülkede bir Avrupa devriminin güdük kalmış bir yan etkisinden başka bir şey değildi. Yaşadığı yüzyılın ilerisinde olmak yerine, zamanının yarım yüzyıldan fazla gerisindeydi. En başından beri *ikincildi* ve ikincil hastalıkların tedavisinin daha zor olduğu ve aynı zamanda birincil hastalıklardan daha fazla zarara yol açtığı bilinen bir şeydir. Mesele yeni bir toplum kurmak değil, Paris'te ömrünü tamamlamış bir toplumu Berlin'de yeniden diriltmekti.[113]

Engels 1866 Prusya Devrimi'ni de bu yeni evrede ortaya çıkan tepeden bir devrim olarak nitelendirmekte, hem dış gelişmeler (Fransa'nın yayılmacı politikası) hem de iç gelişmelerin (burjuvazinin monarşiyle ittifakı) altını çizmektedir:

> 1851'de [Fransa'da] imparatorluğa geri dönüş, o zamanki proleter özlemlerin toyluğunun yeni bir kanıtı oldu. Ancak bu, olgunlaşmak zorunda oldukları koşulları bizzat yarattı. İç huzur, yeni sanayi patlamasının sınırsız gelişimini sağladı; orduyu meşgul kılma ve devrimci akımları dışa doğru yönlendirme zorunluluğu, Bonaparte'ın "ulusallık ilkesini" savunmak bahanesi altında Fransa için toprak ilhakları sağlamaya çalıştığı savaşları üretti. Taklitçisi Bismarck, Prusya için aynı siyaseti benimsedi; 1866'da Alman Konfederasyonu'na ve Avusturya'ya olduğu kadar Prusya *Konfliktskammer*'ine [Prusya'da meclisi ve hükümeti karşı karşıya getiren Anayasa krizine] de karşı kendi darbesini, ***tepeden devrimi***ni gerçekleştirdi.[114]

Tabi Engels açısından Prusya Devrimi'nin devrimliğinde bir sorun yoktur, sorun yeterince bir devrim olmaması, tepeden bir devrim olmasındadır:

> [1866 Prusya Devrimi] devrimci yöntemlerle gerçekleştirilen kapsamlı bir devrimdi. Doğal olarak bunu bir suçlama konusu haline getirecek en son kişi biziz. Onu [Bismarck] suçladığımız şey, tam tersine, yeterince devrimci olmadığı, sadece tepeden bir Prusya devrimcisi olduğudur.[115]

Brenner'in Marx'ın tarihsel materyalizm okuması üzerine söylediklerimizi toparlayacak olursak hem üretim ilişkileri hem de mülkiyet ilişkilerine verdiği ağırlıkla Marx'ın dört aşamalı tarih teorisini ve Adam Smith'i izlemediği, sınıf mücadelesini de bağımlı değişken olarak tanımlamadığı açıktır. Ama belki de bu kadar laf dökmeye pek de gerek yoktur, zira Marx'ın dört aşamalı tarih teorisi ile tanışması zaten Adam Ferguson'un *Essay on Civil Society* kitabını 1847'de okumasıyla yani *Alman*

---

du" (Karl Marx, "The Bourgeoisie and the Counter-Revolution", *MECW*, cilt 8, s. 162).

113 A.g.y., s. 161-162.

114 Friedrich Engels, "Introduction to Karl Marx's The Class Struggles in France 1848 to 1850 [1895]", *MECW,* cilt 27, s. 513 (vurgu bize ait).

115 Friedrich Engels, "The Role of Force in History [1887]", *MECW*, cilt 26, s. 481; Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution, cilt 1, The State and Bureaucracy*, New York: Monthly Review Press, 1977, s. 427.

İdeolojisi'ni yazdıktan sonra olmuştur. Marx, teorinin yer aldığı John Dalrymple ve John Millar'ın çalışmalarını ise 1851 ve 1852'de okumuştur. Adam Smith'i ise 1843'te okumuştur ama bu yıl okuduğu *Ulusların Zenginliği* dört aşamalı tarih teorisini ancak veciz bir şekilde anmaktadır. Levine'a göre Marx'ın teoriye aşinalığı 1844 ve 1845'te dolaylı bir yoldan, teoriyi ayrıntılı ele alan Fransa'daki yayınlardan Charles Pecqueur ve Simon Linguet'nin çalışmaları üzerinden olmuştur. Ama Marx her ikisinin eserini de Paris Yazmaları ve *Alman İdeolojisi*'nde kullanmamıştır.[116] Bu durumda Marx'ın dört aşamalı tarih teorisine ne pek aşina olduğu ne de rağbet ettiği ortaya çıkmaktadır. Böylece Brenner'in Marx'ın ilk tarih teorisi olarak tanımladığı Adam Smith etkisindeki tarih teorisi geçerliliğini yitirmektedir. Marx bu çerçeve dâhilinde de burjuva tarihçiliğini izlemediği gibi aksine eleştirel bir perspektif geliştirmektedir. Bizce illa Marx'ın tarih teorisinde bir ayrım yapılacaksa Marx'ta 1850'ler-1860'larda olgunlaşacak tarihsel materyalist perspektifin 1840'lardaki çalışmalarda yeşermekte olduğudur.

Sonuç: Marx'ın devrim teorisinin diğer kaynakları

> Kariyerinin ortasında ana temsilcileri Leclerc ve Roux *olan Cercle social*[117] ile 1789'da başlayan ve sonunda Babeuf'ün gizli tertibiyle geçici olarak yenilgiye uğrayan devrimci hareket, Babeuf'ün arkadaşı Buonarroti'nin 1830 devriminden sonra Fransa'da yeniden tanıttığı komünist fikri filizlendirmişti. Sonuç olarak geliştirilen bu fikir, yeni dünya devleti fikridir.[118]

Bu pasajdan Marx'ın 1845'te *Cercle social* nedir, Jacques Roux kimdir bildiği anlaşılıyor. Peki bunları nereden biliyor? Kudurmuşlar[119] konusundaki yetkin çalışmaları ile bilinen Walter Markov'a göre bu konuda Marx için P.-J. Bouchez ve P.-C. Roux'nun *Histoire parlementaire de la Révolution française* [*Fransız Devriminin Parlamenter Tarihi*] (40 cilt, 1834-1838) bir kaynak. Ama asıl kaynağı (ütopyacı sosyalist) Etienne Cabet'nin *l'Histoire populaire de la Révolution française 1789-1830* [*Fransız Devriminin Halkçı Tarihi 1789-1830*] (4 cilt, 1839-1840) başlıklı eseridir. Marx *La Convention* tarihini yazmak istediğinde el yazmalarında buna dair herhangi bir ipucu olmasa da Cabet'nin çalışmasını görmüş olmalıdır.

---

116 Levine, "The German Historical School…", s. 435.

117 *Cercle social* (Toplumsal Dernek) Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında Paris'te demokratik aydınlar tarafından kurulan bir örgüttür. Baş sözcüsü Claude Fauchet, toprağın eşitlikçi bir şekilde paylaşılmasını, büyük servetlere kısıtlama getirilmesini ve çalışabilecek durumdaki tüm yurttaşların istihdam edilmesini talep ediyordu. Fauchet ve destekçilerinin Fransız Devrimi belgelerinde ilan edilen resmî eşitliğe yönelttikleri eleştiriler, Jacques Roux, Théophile Leclerc ve radikal-plebeist "Kudurmuşlar"ın (*Enragés*) diğer üyeleri tarafından yoksulları savunmak için daha cesur eylemlere zemin hazırlamıştır (*MECW*, cilt 4, s. 690).

118 Karl Marx ve Friedrich Engels, *La Sainte famille*, Paris: Editions sociales, 1969 (1845), s. 145'ten aktaran: Walter Markov, "Jacques Roux et Karl Marx (Sur l'entrée des 'Enragés' dans la Sainte Famille)", *Recherches internationales à la lumière du marxisme*, sayı 62 (*Voie de la révolution bourgeoise*), 1970, s. 87.

119 Fransa'da 1793'te eskiden rahip olan Jacques Roux ve posta memuru olan Varlet tarafından yönetilen ve emekçi sınıfların toplumsal ve ekonomik taleplerini savunan devrimci örgüt; ismi emekçi halkın yaşadığı eşitsizliğe karşı duydukları öfkeden kaynaklanmaktadır.

> Marx’ın, Cabet’nin “Hébertiste”leri ciddiyetsiz bir şekilde abartması nedeniyle kışkırtılmış hissettiği ve olayları yeniden ayakları üzerine, yani gerçek sınıf zeminine oturtma ihtiyacı hissettiği hipotezi öne sürülebilir. Ancak, Devrimin karakterine ilişkin daha önceki gözlemlerinin ötesine geçerek, Jakobenler’in solunda yer alan bir hareketin özünü tanımış ve *Enragés*’nin [Kudurmuşlar’ın] konumunu keşfetmiştir: bunu yaparken belirleyici bir unsurla karşılaşmıştır... Böylece [Marx] Jacques Roux’yu, kendi varoluşunun amacı olarak belirlediği bir fikrin pratik ebesi olarak meşrulaştırmıştır ki bu fikrin detaylandırılması ve dönüştürülmesi ile kitleleri etkisi altına alır almaz maddi bir güce dönüşecek bir teori doğmuştur.[120]

Demek ki Marx Fransız Devrimi sürecinde burjuvazi dışındaki diğer toplumsal güçler ve mücadelelerin de oldukça farkındadır. Devrimi son tahlilde bir burjuva devrimi olarak tanımlamıştır. Bu da güncelle iç içe geçmiş siyasi perspektifin yansımasıdır. 1789’un toplumsal dinamikleri üzerinden yola çıkarak toplumsal bir devrimin gerekliliğini 1844’te siyasi özgürleşmeye karşı “insani özgürleşme”yi koyarak, 1846’da ise “komünist devrim” perspektifi ile göstermiştir. Bunu 1847’de Karl Heinzen’le polemiği bağlamında yazdığı makalede görmek mümkündür[121]:

> Bu nedenle proletarya burjuvazinin siyasi egemenliğini devirirse, tarihin akışı içinde, “hareketinde”, burjuva üretim tarzının ortadan kaldırılmasını ve dolayısıyla burjuvazinin siyasi egemenliğinin kesin olarak devrilmesini gerekli kılan maddi koşullar henüz yaratılmadığı sürece, zaferi yalnızca geçici olacak, 1794 yılında olduğu gibi burjuva devriminin hizmetinde yalnızca bir unsur olacaktır. Bu nedenle Fransa’daki terör, güçlü çekiç darbeleriyle yalnızca feodalizmin kalıntılarını Fransız topraklarından uzaklaştırmaya hizmet edebilir. Ürkek ve hesapçı burjuvazi bu görevi on yıllar içinde başaramazdı. Halkın kanlı eylemi böylece sadece bunun yolunu hazırlamıştır. Aynı şekilde, burjuva sınıfının egemenliği için ekonomik koşullar henüz olgunlaşmamış olsaydı, mutlak monarşinin devrilmesi sadece geçici olurdu. İnsanlar kendileri için yeni bir dünya inşa ederler, kaba batıl itikatların hayal ettiği gibi “bu dünyanın hazinelerinden” değil, gerileyen dünyalarının tarihsel kazanımlardan.[122]

Michael Löwy’nin altını çizdiği gibi Marx’ın tespiti çarpıcıdır, proletarya 1794’te olduğu gibi iktidarının maddi koşulları sağlanmadan önce burjuvazinin siyasi egemenliğini devirirse zaferi yalnızca geçici olacak ve son tahlilde burjuva devriminin kendisine hizmet edecektir. 1847’de yayımlanan (yukarıda atıfta bulunduğumuz) makalesinde Marx, Babeuf’ün bu bağlamdaki mücadelesini şöyle öne çıkarmaktadır:

> Gerçekten aktif bir komünist partinin ilk tezahürü, anayasal monarşinin ortadan

120 Markov, “Jacques Roux…”, s. 96. Markov’un yorumunda haklı olduğu Marx’ın 7-17 Mart 1845’te kaleme aldığı “en iyi yabancı sosyalist yazarlar kitaplığı” planından görülmektedir. Planı içeren kâğıdın merkezinde bir kutucuk içinde *Cercle social*, Hébert, Jacques Roux ve Leclerc; sol sütununda Morelly, Mably, Babeuf, Buonarroti, Hobach, Fourier, Considérant, Cabet; orta alt sütununda Owen, Lalande, *Producteur*, *Globe*; sağ sütunda Bentham, Godwin, Helvétius, Saint Simon, Dzémay ve Gay yer almaktadır (Karl Marx, “Plan of the ‘Library of the Best Foreign Socialist Writers’ ”, *MECW*, cilt 4, s. 667).

121 Löwy, “Marx et la Révolution française…”, s. 238.

122 Karl Marx, “Moralising Criticism and Critical Morality. A Contribution to German Cultural History. Contra Karl Heinzen”, *MECW*, cilt 6, s. 319-320.

> kaldırıldığı anda, burjuva devriminin içinde yer alır. En tutarlı cumhuriyetçiler, İngiltere'de Düzleyiciler, Fransa'da Babeuf, Buonarroti vb. bu "toplumsal sorunları" ilk ilan edenler oldular. Babeuf'ün arkadaşı ve parti yoldaşı Buonarroti'nin *Babeuf'ün Gizli Tertibi* adlı eseri, bu cumhuriyetçilerin, tarihin "hareketinden", toplumsal sorunun prensler ve cumhuriyet tarafından yönetildiği durumlarda, proletaryanın çıkarları doğrultusunda tek bir "toplumsal sorunun" bile çözülmediğinin farkına nasıl vardıklarını göstermektedir.[123]

Bu çerçevede Friedrich Engels'in 1843 tarihli tespitini de hatırlamak faydalı olur "Fransız Devrimi iki biçim doğurdu: Napolyon birini kurdu, Babeuf diğerini...".[124]

Tüm bu tartışma sonrası Fransız Devrimi'nin Marx'ın düşüncesindeki yerini kapsamlı bir şekilde tartışan Jean Bruhat'nın ve Michael Löwy'nin vardığı sonuçlara biz de katılıyoruz[125]: Fransız Devrimi'nin incelenmesi, materyalist ve diyalektik bir tarih anlayışının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Sınıf mücadeleleri, üretici güçlerin gelişimi ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki, iki temel sınıf arasındaki karşıtlıkla sınırlı kalmayıp ikincil sınıf hareketlerine de yol açan sınıf mücadelelerinin karmaşıklığı vb. konular Fransız Devrimi'nin Marx'ın dikkatine sunduğu meselelerden sadece bazılarıdır. Tarihsel materyalizmin başka pek çok kaynağı olsa da Marx bu konular üzerinden giderek tarihsel materyalizmde yeni bir perspektif açmıştır. Marx'ın yeniliği, Fransız Devrimi'nin sınırlarının komünist eleştirisini (Babeuf ve Buonarroti'den Mosses Hess'e kadar) Restorasyon dönemi burjuva tarihçilerinin (Mignet, Thiers, Thierry, vb.) sınıf analiziyle birleştirmek ve materyalist tarihsel yöntemi sayesinde oluşan bütünü diyalektik bir yöntemle aşarak ve muhafaza ederek dünya tarihi çerçevesine yerleştirmektir. Bu anlamda Marx'ın Fransız Devrimi tarihçileri arasında oldukça özel bir yeri vardır.

Çetinkaya'nın hem burjuva tarihçilere atıfları gördüğünde Marx'ı liberal görmesi, hem de Devrim'de, tüm revizyonistler gibi, kişi kişi burjuva araması bize yine Marx'ın ekonomi politiğin eleştirisini hatırlatıyor:

> Bayağı iktisat, gerçekte, burjuva üretiminin, burjuva üretim ilişkilerinin tutsağı olan yürütücülerinin düşüncelerini doktriner bir şekilde yorumlamaktan, sistemleştirmekten ve mazur göstermekten başka bir şey yapmaz. Dolayısıyla, tam da iktisadi ilişkilerin (bunların *prima facie* [ilk bakışta] saçma ve eksiksiz çelişkiler oldukları) yabancılaşmış görünüş biçiminde (ve şeylerin görünüş biçimleri ile özleri dolaysız olarak çakışsaydı bilim tümüyle gereksizleşirdi), tam da burada, bayağı iktisadın kendisini tam anlamıyla evinde hissetmesi, ve yaygın olarak bilinen ilişkilerin, iç bağlantıları ne kadar örtülüyse, ona o kadar apaçık görünmesi bizi şaşırtmamalı.[126]

Çetinkaya da şeylerin görünüş biçimleri ile özlerini dolaysız olarak çakıştırıyor,

123 A.g.e., s. 321-322. Aynı şekilde alıntının daha uzun bir versiyonu için bkz. Savran, "Bir İhtilal Olarak…", s. 169.

124 Friedrich Engels, "Progress of Social Reform on the Continent", *MECW*, cilt 3, s. 393'ten alıntılayan Bruhat, "La Révolution française…", s. 161.

125 Bruhat, "La Révolution française…", s. 161; Löwy, "Marx et la Révolution française…", s. 248-250.

126 Karl Marx, *Kapital Ekonomi Politiğin Eleştirisi, III. Cilt Bir Bütün Olarak Kapitalist Üretim Süreci*, çev. Mehmet Selik ve Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, 2015 (1894), s. 804.

böylelikle de burjuva devrimi kavramını ve tarihsel materyalizmi tamamen çöpe atıyor. Büyük altüst oluşları tarihselleştirmeyi reddediyor, böylelikle burjuva tarihçilerle görünüşü farklı olsa da özü dolaysız çakışıyor.